



HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Suomalaisen kodin likaiset paikat: hygienia ja modernin asunnon muotoutuminen

Kirsi Saarikangas

Julkaisija: Helsinki: Suomen tutkijaliitto
Julkaisu: Tiede & edistys: monitieteinen aikakauslehti
ISSN 0356-3577
23 (1998): 3
s. 198-220

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi



SUOMALAISEN KODIN LIKAISET PAIKAT

HYGIENIA JA MODERNIN ASUNNON MUOTOUMINEN

MODERNI ASUNTO: TILAN ERIYTTÄMINEN, HYGIENIA JA MORAALI

1800-luvun lopulta lähtien Suomessa käytiin vilkasta keskustelua asunnon terveydellisistä ja moraalisisista vaikutuksista, asumisen sosiaalhygieniasta. Keskustelu kytkeytyi samanaikaiseen eurooppalaiseen keskusteluun hygieniasta eli yleisestä terveysopista, joka nosti asunnot ja asumisen uudella tavalla huomion kohteeksi (ks. esim. Paravicini 1990, 18; Heller 1979, 13-14). Valo ja raitis ilma tulivat sairaaloiden, koulujen ja vähitellen myös asuntojen keskeisiksi suunnitteluperiaatteiksi. Hygienian sekä siihen kytkeytyvän terveysvalistuksen ja ennaltaehkäisevän terveydenhoidon laaja alue ulottui elintarvikkeiden valvonnasta katujen puhtaanapitoon ja työ- ja asuinympäristön terveellisyteen. Puhtaan ja terveellisen elinympäristön ja puhtaat elintavat sisäistäneen ihmisen synnyttäminen oli pitkä prosessi. Viime vuosisadan lopulla alkanut kamppailu puhtauden ja hygienian puolesta kesti Suomessa aina 1960-luvulle asti tuberkuloosin vastaisesta taistelusta neuvoloiden ja kotitalousopistojen perustamiseen ja kotisisarten toimintaan. (Hietala 1992,69-

72.) Vuosisadanvaihteen molemmin puolin kukoistaneen terveysvalistuksen teemat ja hygienia-ajattelu siirtyivät 1910-luvulta lähtien osaksi arkkitehtuuria ja asuntuosuunnittelua koskevaa puhemaailmaa sekä viimeistään ja näkyvimmin funktionalismin myötä osaksi rakentamisen käytäntöä ja toiminnan maailmaa. Tässä suhteessa hygienia-ajattelu jatkui modernien asuntojen ja lähiöiden rakentamisessa.

Terveydenhoitolehdessä julkaistiin 1897 sveitsiläisen tohtori Jordyn *Kymmenen perussääntöä terveysopista*. Niistä asumista koskivat suoraan 1. ja 6. sääntö.

1. *Puhdas ilma* yöllä ja päivällä on pääehto terveydelle ja paras turva keuhkotauteja vastaan.

6. *Terveellisen asunnon* pitää olla päivänpaisteinen, kuiva, tilava, puhdas, valoisa, miellyttävä ja kodikas. Sen sijaan että tuhlaat aikaasi ja rahojasi ravintoloissa käytä niitä asuntosi parantamiseen. Onnellinen koti palkitsee sinut tuhatkermaisesta. (*JHL* 4/1897, 58-59.)¹

Puhdas ilma, auringonvalo ja tilan toiminnallinen eriyttäminen saivat keskeisen sijan "tilallisessa hygieniassa" (Fortier 1972, 26). 1800-luvun loppupuolelta lähtien ne

määrittivät olennaisesti sosiaalista ja populaarilääketieteellistä keskustelua asunnosta ja asunthygienista. 1900-luvun alussa ja etenkin maailmansotien välisenä aikana yleiset hygieeniset teemat, kuten asunnon puhtaus, terveellisyys ja valoisuus, nousivat vähitellen myös arkkitehtonisen keskustelun keskiöön ja asuntopuunnittelun olennaisiksi määrittäjiksi — Suomessa aina jälleenrakentamiseen asti. Jälleenrakentamisessa vakiintuneet asunnon suunnitteluperiaatteet säätelivät suomalaista lähiörakentamista vielä suuren muuton vuosinakin 1965-75 ja edelleen 1980-90-luvuilla vain pienin muunnelmin. Kodin merkitys sosiaalihuigienienä projektina korostui, ja sosiaalihuigienien kenttä kattoi sekä julkisen elinpiirin että kodin ja perheen eli intii-min elämänpriirin (Helen 1997, 66).

Bakteriologia toi huigienien lääketieteellisen keskustelun lisäksi korostuneesti asuntopuunnitteluun ja ihmisten arkielämäänkin. Näkymättömät viholliset, bakteerit, saattoivat vaania missä tahansa - jopa omassa näennäisesti puhtaassa ja puhtaana pidetyssä kodissa. Kodin puhtaus, jatkuva peseminen ja tuulettaminen saivat keskeisen sijan huigienienissä kirjoituksissa ja modernin kodin luomisessa. (Ollila 1993, 39; Lehtonen 1995, 37.)² Jan Olof Nilsson kuvaa modernin ruotsalaisen kansankodin rakentamista jättimäiseksi ilmankierto- ja valistushankkeeksi, jossa raitis ilma ja auringon valo saatettiin vapaasti virtaamaan niin asunnoissa kuin talojen välilläkin (Nilsson 1994, 198). Samanlainen puhtaan ilman ja auringonvalon korostaminen oli avainasemassa sekä suomalaisessa että keskieuropalaisessa modernissa asuntopuunnittelussa vuosisadanvaihteesta lähtien, vaikka se ei noussutkaan vastaavanlaiseksi politiikkaa säätelväksi tekijäksi kuin Ruotsissa, jossa funktionalistinen arkkitehtuuri ja sosiaalidemokratia muodostivat vahvan liiton vuodesta 1932 lähtien. Parantola ja laboratorio olivat keskeisiä uuden yhteiskunnan ja ihmisen symboleita sekä asumisen esikuvia - ne olivat keskeisellä sijalla modernin asunnon genealogiassa.³

Laboratoriossa "löydettiin" ja ennen kaikkea tehtiin näkyväksi uusi mikrobin maailma, jonka olemassaolo jo epämääräisesti tunnettiin. Kyseessä oli lähellä oleva maailma, jossa ihmiset elivät joka päivä. 1800-luvun lopulla muun muassa Louis Pasteurin ja Robert Kochin bakteriologisten tutkimusten myötä huigienienasta muotoutui täsmällinen ja tieteellinen disiplina, aiemmin yleisten aforismien, kuten "puhtaus on terveyttä" ja "sinne minne aurinko ei paista, tulee lääkäri" sijaan ja rinnalle. Pasteurin tutkimukset osoittivat, että ilma sinänsä ei ole tartunnan lähde vaan ilmassa olevat, paljaalle silmälle näkymättömät mikrobit. Koch taas onnistui 1882 eristämään tuberkuloosibakteerin ja osoittamaan yhteyden bakteerin ja sairauksien välillä. Tauti levisikin lähiympäristössä jopa saastuneen maidon välityksellä perinnöllisyyden tai synnin sijasta, ja se toi taudin ehkäisyyn uuden ulottuvuuden. Suuri huigienien taistelu kulminoitui taisteluksi bakteereita vastaan. (Schmidt - Kristensen 1986, 62-67; Puranen 1984, 81.)

Euroopassa 1800-luvulla riehuneet lukuisat koleraepidemia⁴ sekä keuhkotaudin eli tuberkuloosin nouseminen huigienien keskustelun polttopisteeseen korostivat puhtaan ympäristön luomisen merkitystä alkaen uudesta tilallisesta järjestyksestä tilan jokapäiväiseen käyttöön ja käytäntöihin. Tuberkuloosi ja sen tarttumisen estäminen oli keskeisellä sijalla kotien ja koulujen huigienienoinnissa sekä ihmisten kohtaamisten, liikkumisen ja kosketusten säätelyssä. Tuberkuloosin ja asuinolojen välillä ajateltiin olevan selvä yhteys: "Tuberkuloosin eli keuhkotaudin leviäminen on mitä likeisimmässä yhteydessä asunnoissa valitsevien epäkohtien kanssa. Keuhkotautihan on ensi sijassa juuri asunnotauti: huonot asunnot jo sinänsä ovat omiansa taudin leviämistä helpottamaan, samoin kuin hyvät asunnot jo itsessään ovat erinomaisena taistelukeinona tautia vastaan." (Savonen 1917, 3-4.) Tuberkuloosi sai keskeisen sijan monissa kaunokirjallisissa kuvauksissa alkaen romantiikan "kauniista kuolemasta", kuten

Alexander Dumas nuoremman *Kamelianaisessa*, 1900-luvun parantolaromaaneihin, joista tunnetuimpia on Thomas Mannin *Taikavuoren* kuvaus Hans Castorpista keuhkotautiparantolassa alpeilla, ja Astrid Lindgrenin *Veljeni Leijonanmieleen*. Tauti ja siihen liittyneet mielikuvat vahvistuivat useiden siihen kuolleiden taiteilijoiden, kuten suomalaisten runoilijoiden Edith Södergranin ja Saima Harmajan kohtaloissa. 1900-luvun alussa aurinkokylvyt ja helioterapia olivat keskeisimpiä tuberkuloosin hoitokeinoja ja Sveitsistä tuli eurooppalaisen paremmän väen parantola.

Parantola-ajattelu näkyi koko yhteiskunnan, modernin kaupungin ja asunnon suunnittelussa. Yksittäisestä asunnosta lähtien niistä kaikista tuli parantamisen välineitä ja paikkoja, joiden tuli sekä ehkäistä sairastumista ja tartuttamista että parantaa. Uuden tilallisen järjestyksen luominen ja kaupunkien ja kotien puhdistaminen osoitautuivat tehokkaiksi strategioiksi, ja tuberkuloosi väheni Euroopassa ratkaisevasti hygieenisen taistelun keinoin - siitä huolimatta, että osa sosiaalihygieenisten parannusten lääketieteellisistä perusteista osoitautui myöhemmin kestävämmiksi. BCG-rokotus, joka keksittiin 1921, otettiin laajasti käyttöön vasta 1940-luvulla ja vasta toisen maailmansodan jälkeen tautia pystyttiin hoitamaan lääkkeillä. (Heller 1979, 128; Puranen 1984, 81, 132.)

Vaikka lääketieteellisessä ajattelussa bakteriologia korvasikin 1800-luvun lopulla aiemmat *miasma-teoriat*, joiden mukaan huono ja pahalta löyhkäävä ilma sisälsi sairauksia aiheuttavia ainesosia, niin terveellisen asunnon määrittelyssä ja luomisessa puhdas, raitis ilma, auringonvalon merkitys ja tilan eriyttäminen olivat keskeisiä ainakin 1950-luvulle asti. "Paljon valoa ja ilmaa on terveystieteellisesti järkevän elintavan ensiehto. - Kun niihin lisäämme puhtauden vaiston, joka kärsii likaisuudesta, niin olemmekin esittäneet kolme seikkaa, joiden toivoisimme tekevän herätystä kansamme asunto-oloissa." (Kulovesi 1919, 54.) *Miasma-teoriat* ja bakteerioppi sekoittuivat toi-

siinsa ja puhtaan ympäristön luominen oli eräänlaista bakteriologian vulgarisointia.⁵ Samalla bakteriologian kansanomaistaminen oli sen arkeen juurruttamisen ehto ja itse asiassa keskeinen osa bakteriologiaa. Sairauksien ennaltaehkäisystä tuli moraalisena kansalaisuuden osa. Koska bakteerit olivat näkymättömiä, maallikoiden oli keskityttävä niiden havaittavien oireiden eli liian poistamiseen ja puhtaalta näyttävän ympäristön luomiseen (Lehtonen 1995, 33).

Asunto-olojen ja kodin puhtaanapidon yhteys asukkaiden terveydentilaan koettiin välittömänä. "Lääkärin tulee myös heittää silmäys huoneisiin, minkälainen on järjestyksessä ja koko taloudenpidossa" (Relander 1893, H). Ellen Keyn mukaan asunto ja elinympäristö vaikuttivat suoraan ihmisiin ja heidän fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiinsa koskettamalla aisteihin ja hermoihin (Key 1899, 14). Koti, ihmisen lähin elinympäristö, oli jokapäiväisen elinympäristön kauneutta vuosisadanvaihteessa painotaneen Keyn mukaan paikka uuden ihmisen luomiselle - ja tässä merkityksessä yhteiskunnan tärkein paikka (Key 1899, 6). Ympäristön vaikutus sai korostuneen merkityksen 1900-luvun alkupuolella jatkuessa hygieni- ja asuntokeskustelussa: sen katsottiin vaikuttavan myönteisesti tai kielteisesti ihmisten ruumiilliseen ja henkiseen hyvinvointiin. Funktionalismiin ja uuden yhteiskunnan luomiseen liittynyt retoriikka oli hyvin lähellä Keyn kirjoituksia. Sekä suomalaisten että ruotsalaisten kirjoittajien, kuten Alva ja Gunnar Myrdalin, teksteissä ihmisten ja ennen muuta lasten lähimmän elinympäristön merkitystä painotettiin. (Ks. esim. Ruotsalainen 1922, 189; Myrdal - Myrdal 1934.) Keskustelua leimasi usko arkkitehtuurin voimaan muuttaa ihmisten elämää. Asunto-oloja parantamalla oli mahdollista parantaa ihmisten elämää.

Moniulotteisessa asuntokeskustelussa koti henkisenä ja sosiaalisena tilana sekä asunto fyysisenä tilana sekottuivat. Asunnon merkitys oli paljon suurempi kuin vain fyysinen suoja: "Asuntokysymyksen onnelliseen ratkaisuun ei yksinomaan kuulu, että

ihmiselle annetaan katto pään päälle ja seinät ympärille sadetta ja talven pakkasia vastaan, vaan on asuntokysymys samalla sosiaalinen. Sen tärkeimpänä pyrkimyksenä on muodostaa perheelle, yhteiskunnan tärkeimmälle tekijälle, sellainen kehys, jonka Suojassa se voi onnellisena elää yksilöllistä elämää." Asuntosuunnittelun kulmakivenä oli näkemys, että "hyvän yhteiskunnan perusta on hyvä koti" (Fagerholm 1939, 3; ks. myös Saarikangas 1993, luvut 3.2 ja 7.2). Puhdas, terveellinen ja viihtyisä asunto oli paremman elämän välttämätön, muttei riittävä ehto. Asuntojen kodeiksi muuttamiseen kytketyi pyrkimys asukkaiden arkielämän vakiintuneiden tapojen ja tottumusten muokkaamiseen ja uuden puhtauden aistin synnyttämiseen. Tässä asukkaiden ja perheenjäsenten väliset tehtävät, suhteet, kohtaamiset ja kosketukset olivat avainasemassa.

Jo vuosisadanvaihteessa, mutta erityisesti 1920-luvulta lähtien, asuntosuunnittelua alkoivat määrittää yhä useammat hygieeniset, terveydelliset ja moraaliset normit aiempien esteettisten painotusten sijaan. (Saarikangas 1993, 63-84.) Valo, ilma ja vihreys tulivat asuntosuunnittelua sääteleviksi periaatteiksi 1920-luvun lopun keskieuropalaisesta funktionalismista lähtien. Ne määrittivät suomalaista asuntorakentamista 1930-luvun puhtaan valkoisesta funktionalismista 1940-luvun maaseudun modernisoimiseen ja 1950-luvun neitseellisten metsälähiöiden rakentamiseen. Toisen maailmansodan jälkeisen asuntosuunnittelun periaatteita luoneessa ja tiivistäneessä Heikki von Hertzenin teoksessa *Koti vaiko kasarmi lapsillemme* ne kiteytyivät seuraavasti:

Asuntokysymyksellä on perustavaa laatua oleva yhteiskunnallinen ja väestöpoliittinen merkitys. Koti on yhteiskunnan sydän. Se on kaiken perhe-elämän tärkein edellytys ja jokaisen perheenjäsenen kiinnekohta elämään. Kodin piirissä kasvaa ja kehittyy nouseva sukupolvi, jonka luonne ja usein koko elämänkohtalo muovautuu sen henkisen pääoman varassa, jonka koti antaa tai jonka sen ainakin pitäisi voi-

da antaa jokaiselle lapselle ja nuorelle. Yhteiskunta voi olla terve vain, jos kodit ovat sen laatuksia, että ne pystyvät kasvatamaan vapaita ja tasapainoisia, henkisesti ja ruumiillisesti terveitä kansalaisia, ja kansan sivistystaso taas on varmimmin määriteltävissä sen mukaan, millainen on maassa vallitseva kotikulttuuri ja kotihygienia. Oikean kodin muodostumiselle ovat henkisten tekijöiden ohella kuitenkin tärkeimpänä edellytyksenä kunnolliset asunto-olot. Hyvä asunto, ennen kaikkea, jos se on oikeassa ja soveliaassa ympäristössä, luo parhaan mahdollisen maaperän yksityisten kansalaisten ja lopulta siis myös koko yhteiskunnan sopusuhtaiselle kehitykselle. Huonot asunto-olot sen sijaan tuovat mukanaan mitä erilaisimpia yhteiskunnallisia sairauksia, synnyttävät rikollisuutta ja moraalittomuutta, lisäävät alkoholismia ja irtolaisuutta, kaivavat pohjaa kansan terveydeltä, hajoittavat kodit ja saavat aikaan vaikeita lasten ja nuorten huoltoproblemeja. (Hertzen 1946, 5-6.)

Keskustelua kodin moraalista ja fyysisestä puhtaudesta - kotihygieniasta - käytiin aluksi maaseudun asuntojen ja erityisesti työväenasuntokysymyksen yhteydessä vuosisadan vaihteessa. 1920-luvulla arkinen ympäristö ja sosiaalinen asuntorakentaminen alkoivat saada kasvavaa arkkitehtonista huomiota samalla kun sosiaalisen asumisen alue ja hygieeniset kysymykset laajenivat koskemaan myös keskiluokan asumista. Aiemmin arkkitehtuuri esteettisenä ilmiönä ja sosiaalinen asunto-ongelma koettiin eri asioiksi: arkkitehdin alueeseen kuului rakennuksen arkkitehtonisten eli esteettisten ongelmien ratkaisu, kun taas sosiaalinen ulottuvuus kuului talouden alaan. Funktionalismin myötä puhtauden estetiikka ulotettiin kaikkeen asuntosuunnitteluun. Huomio kiinnitettiin asuntojen ahtauteen, pimeyteen ja likaisuuteen. Asunnon modernisoinnin ja puhdistamisen kohteena olivat aluksi maalaisten ja työväestön asunnot, mutta modernisoinnin mallit olivat keskiluokkaiset. Funktionalismin luokattomana esitetyn asunnon myötä kes-

kiluokkainen kodin puhdistamisen projekti laajeni myös keskiluokan asumiseen.

Keskusteltaessa varakkaamman väestönosan suuremmista asunnoista keskeisenä teemoina olivat vuosisadanvaihteessa viihtyisän kotiympäristön luominen ja kodin esteettisesti ja moraalisesti kasvattava vaikutus. Kodin puhtaus tiivistyi yhdellä tasolla kysymykseen palvelijoista, jotka olivat paitsi välttämättömiä porvarilliselle perhe-elämälle, kodin puhtaana pitämiseksi ja likaisena pidetyn työn tekemiseksi, myös uhka kodin moraaliseksi puhtaudelle. Palvelijoiden näkökulmasta yhden uhkan muodostivat taas isäntäperheiden isät ja pojat seksuaalisine vaatimuksineen (Sulkunen 1989, 39-41; Martin-Fugier 1979, 180-181).

Puutteelliset asunto-olot olivat paitsi turmiollisia yksityisille kansalaisille myös uhka yhteiskuntaa kohtaan. Asunto ymmärrettiin sosiaalisen muutoksen ja kansalaistamisen välineeksi ja näyttämöksi. Se oli sekä kansalaiskelpoisuuden mitta että yhteiskuntakasvatuksen keino. Koulun rinnalla se oli keskeinen kansallinen projekti ja paikka kansalaiskasvatukselle ja tulevien kansalaisten tuottamiselle. "On usein sanottu, mutta ei mitenkään liikaa, että huonon asumuksen kautta kulkee tie kapakkaan, vankiloihin, hospitaaleihin ja vaivaskartanoihin, kun taas hyvässä, terveellisessä ja hauska-asumuksessa kasvaa tyytyväinen ja onnellinen suku, hyödyllisiä yhteiskunnan jäseniä." (Työväenasumuksesta 1904, 28.) Asunto oli paitsi perheen ja ihmisen yksityisen elämän näyttämö, myös side perheen ja yhteiskunnan välillä: "Asunnot, kodit, eivät ole luodut keinotteluvälineiksi vaan rauhaosan, viihtyisän perhe-elämän tyyssijoina. Kysymyksen ydin on ehkä lopulta juuri tässä. On kasvatettavat nykyajan levottomat itsekkäät ansioihmiset kansalaisiksi." (Harvia 1917, 72.) Asunnon avulla ihmiset pyrittiin kytkemään osaksi yhteiskuntaa ajatusketjun asunto, koti, perhe, äiti, lapset kautta.

Kun keskustelu vuosisadanvaihteen tienoilla painottui erityisesti terveellisen työväen ja maaseudun perheasunnon määrit-

telemiseen ja normien luomiseen yleisellä tasolla, niin funktionalistisen uuden asunon luomiseen kytkeytyi pyrkimys rakentamisen teollistamiseen, asuntojen standardisoimiseen ja sarjatuotantoon. Se merkitsi myös pyrkimyksiä yhteisten mitta- ja normijärjestelmien luomiseen. Samanaikaisesti Euroopassa ja Suomessa minimivaatimukset täyttäväksi perheasunnoksi (*Die Wohnung für das Existenzminimum*) määriteltiin kaksi huonetta, keittokomero, kylpyhuone ja wc. Tämä kaikille sosiaalisille luokille ja kaikkialle tarkoitettu demokraattisena pidetty ja nykyajan vaatimuksia ja elämäntyyliä vastaava uusi asunto synnytetttiin Suomessakin suunnitelmien ja keskustelun tasolla 1930-luvulla. Tavoitteena oli uuden, ajankohdan uusia asumisihanteita ja vähimmäisvaatimuksia vastaavan asunnon tuominen mahdollisimman monen ulottuville. Minimiasunon luomisen lähtökohdat olivat keskiluokkaisissa asumisen käytännöissä ja makuuhuoneiden määrää kasvattamalla samaa periaatetta toistavan asunnon katsottiin sopivan kaikille yhteiskuntaluokille. Suomessa funktionalistinen minimiasunto ja asumisen teollistaminen ja standardisoiminen toteutuivat vasta toisen maailmansodan jälkeisessä jälleenrakentamisessa - ensimmäisenä puisissa rintamamiestaloissa. (Saarikangas 1993, 321-23; Saarikangas 1994, 135.) Standardisoidut omakotitalot tarjosivat hyvän "koemateriaalin" (Aalto 1941, 79-80) yhden yhtenäisen asumismallin kehittämiseksi.

Modernin standardisoidun asunnon suunnittelussa luotiin "normaali": suunnittelun lähtökohdaksi oli universaali keskivertoasukas - tai täsmällisemmin universaali keskivertoperhe - ja tämän fyysiset ja biologiset perustarpeet (ks. esim. Aalto 1930, 2). Asunnon standardisointi, normien luomien ja arkkitehtien laatimien piirustusten käyttö yhdistettiin perheen etuun ja hyvinvointiin: se vaati jo kokeiltujen, "asumisen asiantuntijoiden" suunnitteleminen, mallipiirustusten käyttöä (Harmaja 1946, 224). Normien tutkiminen tapahtui minimi-normien muodossa. Ihmisten hyvinvointi

toimi normalisoivien toimenpiteiden oikeuttajana. Asuntokeskustelussa keskeisellä sijalla olivat taudit, syöpäläiset ja asukkaiden moraalit: rajanveto perheen ja ei-perheen, oman ja vieraan, kodin ja ulkomaailman, puhtaan ja likaisen välillä. Vaikka rajankäynti oli jatkuvaa, oli raja epäselvä. Puhdas, moraalinen ja terveellinen koti määrittyi suhteessa likaiseen, alhaiseen ja epäterveelliseen kotiin. Puhtaus ja terveys esitettiin likaisuuden ja sairauden kääntöpuolina - ja päinvastoin - normaalin ja epänormaalin välisessä jatkumossa.

Puhtaan ilman ja auringonvalon ohella tilan järjestäminen ja toiminnallinen eriyttäminen ja tällä tavoin ihmisten liikkumisten ja kohtaamisten säätely muotoutuivat merkittäviksi sosiaalihygieniseksi strategioiksi (Nilsson 1994, 76). Asunnon merkitys arkielämän järjestämisen välineenä korostui. Asuntosuunnittelulla säädeltiin asumista ja luotiin kuva normaalista asumisesta. Samalla modernin yhteiskunnan moraalit ja käytäytymiskoodit kirjoitettiin asukkaiden mieleen ja ruumiiseen asuntoa käytettäessä. Tilan eriyttäminen sääteli liikkumisen ja Kohtaamisten lisäksi katseen rajoja, sitä mikä oli nähtävissä ja mikä kätkeytyä, ja hajujen ja äänien kulkeutumista. Tilajärjestelyt ja huoneiden liittyminen toisiinsa mahdollistivat ja tukivat tai vaikeuttivat ja estivät siirtymistä tilassa ja tiloista toisiin. Näin ne jäsensivät ihmisten, äänien, tuoksujen, ja valon suhdetta toisiinsa sekä tilallisten näkymien avautumista ja sulkeutumista.

Asuntokeskustelussa ihmisen yksityiselämä tuli laajassa mitassa julkisen keskustelun kohteeksi - muun muassa tieteellisiin perusteisiin ja asuntohygieniaan vedoten luotiin uusia normeja ihmisen arkielämälle. Tiedon kautta tapahtui ihmisen, hänen ruumiinsa, hallinta ja haltuunottaminen. Pyrkimyksenä oli asunnon ja asumisen toimintoja tutkimalla päästä "objektiiviseen käsitykseen asunnosta" sekä opettaa ihmiset asumaan "oikein" (Tandefelt 1946, 168-169). Parempaan pyrittäessä sekä asumistapojen että asunnon oli muututtava. Arkkitehtuurin avulla pyrittiin paitsi hallitsemaan ja jär-

jestämään ihmisten elämää ja sen laatua, myös tuottamaan parempaa ja epäterveellisempää elämää. Michel Foucault kutsuu tätä ihmisruumiin poliittiseksi teknologiaksi tai biovallaksi. Modernille yhteiskunnalle leimallisen biovallan uusiin toimintamuotoihin kuuluu hänen mukaansa pikemminkin normalisointi kuin laki ja valvonta tai rankaiseminen. (Foucault 1975, 31; Foucault 1976, 118.) Tässä suhteessa modernin, funktionalistisen asunnon muotoutuminen oli jos mikä foucaultlainen valtaprojekti.

OMA JA VIERAS

Tilan eriyttäminen ja hygienia ovat keskeisiä piirteitä sekä modernin asunnon muotoutumisen että kaupunkisuunnittelun kannalta (Rabinow 1989, 149). Puhtauden ja terveellisyyden sekä perheenjäsenien erillisyyden ja perheen yksityisyyden mahdollistavan tilanjäsentelyn korostus kytkeytyi kysymyksiin ruumiillisuudesta, seksuaalisuudesta ja sukupuoli-identiteeteistä ja niiden merkityksistä modernissa asuntosuunnittelussa. Tilan eriyttämisessä rajojen näkyvä merkitseminen oli keskeistä: hygienia ja moraalit, puhdas ja hyvä toimivat tässä eriyttämisen perusteina ja oikeuttajina. Yhtäältä erotettiin oma koti ulkomaailmasta (suomen sana *oma koti talo* ja sen kaikki laitukset) ja tehtiin ero oman perheen ja puhtaan kodin ja turmelevan ja likaisen, vaaroja vaanivan ulkomaailman välillä.

Ahtaissa työläisasunnoissa on sukupuoli-eroittaminen mahdoton, ja kun tällaiseen piiriin tulee perheen ulkopuolelta asukkeja, jotka esimerkiksi rikkovat kaiken kodin oikeaan henkeen pyrkimyksen, jos sellaista alkuaan olisi ollutkin, niin näkyvät seuraukset pian. Sellainen koti ei viihdytä. - Jo aikaisin he viihtyvät paremmin muualla. Katu ja kahvilat, elävät kuvat ja kaikenlainen helppohintainen ajanviete saa heistä kiitollisimman yleisön. (Kulovesi 1920, 161-163.)

Hyvä ja puhdas koti oli puhdistettava ulkomaailman turmelevalta vaikutukselta samalla kun asunnon oli mahdollistettava perhei-

den eristäytyminen ulkomaailmasta - ja muista perheistä. Ja toisin päin, kodin tuli olla viihtyisä turvapaikka ja pesä, *oma koti*, joka pystyy houkuttelemaan perheenjäsenet piiriinsä pois monin tavoin likaisesta ulkomaailmasta. Keskustelut rakentuivat usein erotteluille koti/vuokrakasarmi ja "oma koti"/"vain asunto". (Laitinen 1912, 140; Herten 1946.)

Toisaalta asunnon säällä oli suotava mahdollisuus asukkaiden yksityisyyteen. säilyttämällä huoneet toiminnallisesti ja tilallisesti toisistaan luotiin yksityisyyden raja myös asunnon sisälle ja säädeltiin asukkaiden välisiä suhteita.

Asunnon korostaminen nimenomaan perheen yhteisenä tilana tuli selvästi esiin kritikoitaessa liian läheistä kanssakäymistä perheeseen kuulumattomien kanssa, kuten kaupunkien työväestön keskuudessa tavallista "luona-asuvien" eli asukkien pitäminen käytäntöä ja Tampereella yleistä osa-keittiöjärjestelmää:

Tätä järjestelmää vastaan voipi huomauttaa, että se paljon edistää epäsiisteyttä ja välinpitämättömyyttä, kun ei kellään keittiön asukkaalla ole erityisempää halua pitää siistinä ja puhtaana huonetta, johon usealla perheellä on osa. Niinikään syntyy tällaisissa oloissa niin likeinen perheyhteys, että sitä tuskin käy pitäminen suotavana. (Snellman 1909,12-13.)

Epäsuotavana pidetty perheiden läheinen kanssakäyminen sekä toisaalta asukkijärjestelmän kritikoiminen kertoo paitsi puhtauden ja siveyden painotuksesta myös perheen ideologisesta korostuksesta ja rajan vetämisestä perheenjäsenten ja muiden asukkaiden sekä eri perheiden välille. Perheen nimeämisellä asetetaan rajat ja nimitään *puhtaasti oman* ääri viivat. Sekä asukkijärjestelmä että työväestön huone ja keittiö- asumisen perinne on usein kytketty maaseudun asumistapojen jatkumiseen kaupunkiin muutettaessa. (Waris 1932, 257-8). Niin kaupunkien työväestön kuin maaseudunkin asumisessa "parempi huone" -käytäntö oli vuosisadanvaihteessa yleinen. Huoneen ja tuvan tai keittiön asunnoissa

toisesta huoneesta tehtiin parempi huone, sali, herrasväen asumiskäytännön mukaisesti, jolloin keittiötä tai tupaa käytettiin asuinhuoneena, jossa tehtiin ruoka, syötiin, nukuttiin ja seurusteltiin. Tämä tapa oli 1900-luvun alussa ylempien väestökerrosten kritiikin kohteena, perheen nukkuminen samassa huoneessa oli vastoin hygieenisiiä, terveydellisiä ja siveellisiä ihanteita. Mutta työväestölle sali sai erilaisia esteettisiä ja kulttuurisia merkityksiä kuin ulkopuolisille "asumisen käytäntöjen teknokraateille". Työväestön elämäntilanteessa sali saattoi merkitä toista arjesta eroavaa ja sen ulottumattomissa olevaa tilaa.

Sekä maalaisväestön että työväen asumisessa eriytymättömyys, rajojen puuttuminen ja sekoittuminen liitettiin epäsiisteyteen ja -hygieenisyyteen.

Liian ahtaassa asunnossa ei voi ylläpitää tarpeellista siisteyttä ja järjestystä. Siinä ei ole mahdollista antaa asianmukaista hoitoa lapsille, sairaille eikä kuoleville; ei mahdollisuutta säilyttää häveliäisyyttä erottamalla yöksi eri sukupuolet toisistaan ja vanhemmat varttuneemmassa iässä olevista lapsistaan. Tällaisessa ahtaudessa ei ole tilaisuutta vanhempien kasvattavalle huolenpidolle lasten kehityksestä niinä hetkinä, jotka pitäisi olla omistettuja levolle ja virkistykselle. Tilaisuutta henkiseen ja ruumiilliseen lepoon tällainen asunto vaivoin voi tarjota. Hauskuutta ja virkistystä siitä turhaan etsii. Työstä väsynyt asukas ei tunne tällaista kotiaan kohtaan vähintäkään vetoa, vaan mieluummin viettää vapaankin aikansa muualla. Asunto on vain suojapaikka pahalla säällä, yösiija, jonka ahtaudessa, hälinässä, huonossa ilmassa ja siivottomuudessa ainoastaan perin väsynyt ruumis voi löytää lepoa. (Kuusi 1925,17.)⁶

Tavoitteena oli perhe-elämä, "jota eivät häiritse vieraat henkilöt" (Snellman 1906, 53) ja jossa vanhempien ja eri sukupuolta olevien lasten nukkuminen on eristetty omaan tilaansa. Rajojen puuttuminen merkitsi liian läheisen kosketuksen ja tartunnan vaaraa sekä erillään pidettävien asioiden tai ihmisten sekoittumista. Nykyaikaisen ja hygieeni-

sen asunnon luomiseen liittyvä rajojen puh-
tauden varjelu on liitettävissä ajatukseen
modernista erillisestä yksilösubjektista.

PARANTAVA ASUNTO

Modernin asunnon luominen merkitsi puh-
taan keskiluokkaisen asunnon luomista
puhtaalle keskiluokkaiselle perheelle. Puh-
taan kodin jalostuttavan ja tervehdyttävän
vaikutuksen sekä ympäristön välittömän -
positiivisen tai negatiivisen - vaikutuksen
korostaminen liittyi läheisesti kansakunnan
parantamista koskevaan ajattelutapaan ja
siten myös ihmisten ja rodun jalostamiseen.
Hygieniasta oli vain askel rotuhygieniaan -
tai itse asiassa ne olivat osa samaa diskurs-
sia ja positiivisen ja negatiivisen eugeni-
ikan ero oli pikemminkin aste-ero siitä hu-
olimatta, että niiden toimenpidesuosituks
erosivat toisistaan radikaalisti. Kun negati-
vinen eugeniikka pyrki jalostamaan väes-
töä erilaisilla karsivilla toimenpiteillä, ku-
ten steriloinnilla ja eristämällä, positiivi-
nen eugeniikka pyrki samaan elinympäris-
töä muokkaamalla (ks. myös Hietala 1996,
238-239). Ero perinnöllisyyden ja ympäris-
tön vaikutuksen välillä ei aina ollut keskust-
teluissa selvä (Uimonen 1998). Likaisuus
kytkettiin kansan sivistysasteeseen ja ihmis-
suvun terveyteen tai rappeutumiseen (Ku-
lovesi 1921, 139; Ensimmäinen yleinen
1917, 67). Väestön laadun parantaminen,
"positiivinen rodunjalostus" ja modernin
asunnon luominen olivat yhteydessä toi-
siinsa sotien välisessä väestöpolitiikassa
(Myrdal & Myrdal 1934, 223). Uusintavat
yksilöt ruumiineen ja uusintava kansakun-
ta, niiden laatu ja hyvinvointi olivat sosiaa-
lihygienisen huomion kohteena. Jo Ellen
Keyn mukaan kauniissa ja puhtaassa kodis-
sa kasvaa uusi ihmislaji - nämäkin Keyn
rotubiologiaan ja positiiviseen eugeniikkaan
viittaavat ajatukset elivät voimallisina uu-
den yhteiskunnan rakentamiseen kytkeyty-
vissä funktionalistisissa utopioissa ja ajatuk-
sissa uuden asunnon merkityksistä sekä
Alva ja Gunnar Myrdalin pyrkimyksissä rat-
kaista väestökysymys ja parantaa väestön

laatua (Key 1899, 6; Myrdal & Myrdal 1934,
77-78; 223-224). Pyrittäessä laadukkaan elä-
män lisäämiseen oli kääntöpuolena hyväk-
syttyvä laaduttoman elämän häviäminen.
Asuntokeskustelussa tämä merkitsi muun
muassa sitä, että etusija annettiin lapsille ja
kansakunnan tulevaisuudelle, samalla kun
vanhusten oli väistyttävä. Asunto-olojen
kohentaminen oli tärkeämpää lapsiperhei-
den kuin "jo valmiiden vanhusten" kohdal-
la. (Myrdal & Myrdal 1934, 229-236). Ym-
päristön vaikutus oli moniulotteinen: epä-
terveellinen, pimeä ja ahdas asuminen oli
syy sairastumiseen ja moraalittomuuteen,
samalla kun se oli merkki henkisestä ja mo-
raalisesta rappiosta. Samankaltaisen kehä-
päätelmän tavoin asunto oli sekä paranta-
misen symboli että väline.⁷ Koti ja asunto
muodostivat perustan paremman yhteis-
kunnan tuottamiselle: "Hyvän yhteiskunnan
perusta on hyvä koti" (Fagerholm 1939, 3).

Koti oli fyysisen ja psyykkisen tervey-
den sekä moraalin pohja. Asuntosuunnit-
telun pyrkimyksenä oli perhesiteiden vah-
vistaminen: asunnon puhtaus, järjestys ja
viihtyisyys kytkettiin suoraan perheen hy-
vinvointiin. "Me luomme siten onnellista
pohjaa terveelle perhe-elämälle, puhdistam-
me likaisia tautien pesäpaikkoja, ja samalla
kun me tuomme koteihin runsaasti puhtaut-
ta, valoa ja ilmaa, me uudistamme kansan
ruumiillisen kunnan ohella sen henkisen-
kin terveyden." (Kulovesi 1921, 140.)

Puhtaan ympäristön luominen merkitsi
sekä uusien puhtaiden asuntojen rakenta-
mista että vanhan likaisena ja epäterveelli-
senä pidetyn, ahtaan ja valottoman kau-
pungin kritikoimista ja purkamista. Urbani-
soitumiseen kytkeytyvässä hygieenisessä
liikkeessä sekä puutarhakaupunkiaatteessa
perinteinen tiivis kaupunki määrittyi pahak-
si ja likaiseksi. "Ajatelkaamme suurten kau-
punkien sivuosia; kadut ovat kapeat, pime-
ät, huoneet samoin valottomat; vaikea on
niissä pitää puhtautta. Siellä viihtyy parai-
ten lika - henkinenkin, siellä enimmin har-
joitetaan pimeyden töitä - ja sieltä kulku-
taudit vievät useimmat uhrinsa." (Forsman
1897,179.) Tilallinen hygieniä sai myöhem-

min näkyvimmän ilmauksensa funktionaalisten ihanteiden mukaisessa asuntoarkkitehtuurissa ja suljetun korttelirakenteen hiivittävässä avoimessa rakentamisessa. Periaate vanhojen epäterveellisten korttelien purkamisesta ja korvaamisesta vihreydellä ja uusilla rakennuksilla kirjattiin CIAM:n⁸ toimintaohjelmaan Ateenan kokouksessa 1933 (Le Corbusier 1941/57, 60). Tila rakennusten välissä sai korostuneen merkityksen (esim. Herten 1946; Meurmann 1947). Tässä suhteessa funktionalismien kaupunkisuunnittelu jatkaa haussmanilaista kaupungin uudistamista ja aiempien kerrostumien voimakasta muuttamista. Modernissa funktionalistisessa kaupunkisuunnittelussa tilallinen hygieniä vietiin, jos mahdollista, vielä pidemmälle piittaamatta vanhasta rakennuskannasta ja avaamalla kaupunkien perinteinen suljettu korttelirakenne. (Lefebvre 1974, 355, 360; Guerrand 1992, 18-19.)

Kaupungin ja maaseudun vastakkainasettelu oli keskeinen uusien puhtaiden kotien luomisessa kahdella tavalla. Yhtäältä käytiin taistelua maaseudun ja työväestön ahdasta, epähygieenisenä ja epäsiiveellisenä pidettyä asumista vastaan. Toisaalta uusien puhtaiden kotien ja modernin asunnon luomiseen liittyi voimakas kaupunkivihamielisyys ja puhtaan, luonnonläheisen asumisen korostaminen. Maaseudun ja kaupungin raja pyrittiin hämärtämään ja luonto tuomaan kaupunkiin. Maaseutu sai positiivisen merkityksen puhtaana pidetyn luonnon ja itsenäisen talonpojan ihailussa samalla kun se toisaalta kuvattiin siivottomaksi ja alhaiseksi. Käsitukset puhtaasta ja likaisesta, korkeasta ja matalasta kietoutuivat käsityksiin luokasta ja sukupuolesta.

Hygienian kannalta asunnon riittäväällä pinta-alalla ja läpituuletusmahdollisuudella, auringonvalolla ja asunnon puhtaudella oli keskeinen sija. "Syöpäläiset eivät siedä vettä, valoa ja puhtautta" (Similä 1937, 14). Ajatus asunnosta parantolana näkyi arkkitehtonisesti selvimmin raittiin ilman ja auringonvalon merkitystä korostavissa parvekkeissa, joita ei juurikaan ollut ennen 1930-

lukua rakennetuissa asunnoissa, mutta jotka 1930-luvun lopulta lähtien vakiintuivat vähitellen uusiin asuntoihin kuuluviksi. "Uusi Helsinki, joka on kasvanut jo paljon suuremmaksi kuin vanhat osat —, tekee talonsa sileiksi kuin laatikot, kiinnittää kuin kylpyammeita niiden kylkiin: jokaiselle perheelle oman parvekkeen, tai työntää osan huoneesta ulos ikkunasta, niin, että se muodostaa eräänlaisen kuistin. — Vanha Helsinki ei lainkaan tunne näitä pieniä iloisia, puhtaita ja mukavia huoneistoja, jotka täyttävät uuden Helsingin." (Hämäläinen 1941/1981, 24.) Parvekkeet ja ulos työntyvät huoneet ikkunoineen lähensivät sisä- ja ulkotilaa toisiinsa, toivat ulkoilman asunnon sisälle.

Kaupungin puhtaanapito ja muun muassa viemärointi olivat keskeisiä. Helsingin kaupungin rakennusjärjestys salli vasta 1895 vesiklosettien rakentamisen asuntoihin, mutta 1900-luvun kuluessa kylpyhuoneet ja WC:t yleistyivät kerrostaloasunnoissa nopeasti (Hietala 1992, 134).⁹ Vesiklosettien yleistymisestä ja asumisen yksityisyyden korostamisesta huolimatta rakennettiin työväenasuintaloihin vielä 1910-luvulla usein yhteisiä porraskäytävissä olevia käymälöitä. Vaikka asuntokohtaiset kylpyhuoneet ja vesiklosetit olivat olennaisia asumismukavuuden ja tilallisen hygienian kannalta, arkkitehtuurin alaan kuulumattomina niistä kirjoitettiin arkkitehtuurijulkaisuissa yllättävän vähän (ks. myös Guerrand 1985, 7-9). Tosin Gustaf Strengell kirjoitti *Kotitaide-lehdessä* jo 1906, että viime vuosien "porvarillisen arkkitehtuurin päävoittoja on palvelijanhuone, kylpyhuone ja W.C." (Strengell 1906, 48).

Vuosisadanvaihteen molemmin puolin kukoistanut populaarilääketieteellinen terveysvalistus laimeni 1920-luvulle tultaessa ja bakteerien, puhtauden ja kodin määrittäjä kokonaisuus hajosi 1920-luvun *Terveystieteidenlehdissä* (Jauho - Lehtonen 1998, 21). Yleinen valistava kirjoittelu teki niissä tilaa rajatummille lääketieteellisille artikkeleille ja asumiseen liittyvien tekstien määrä väheni 1920-luvulta 1940-luvulle. Terveys-

valistuksen elinympäristön puhtautta, valoa, ilmaa ja luonnon läheistä asumista koskevat teemat jatkoivat kuitenkin elämäänsä asuntokeskustelussa ja -suunnittelussa. Puhkaus ja siihen liitetyt esteettiset arvot olivat avainasemassa funktionalistisessa uudessa asunnossa ja uusien bakteerittomien kotien rakentamisessa. Modernin asunnon sukujuuret ovat yhdeltä osaltaan juuri hygienistisessä ajattelussa. Seuratessaan sosiaalihygieenikkojen jalanjalkia funktionalistit menivät tilallisen hygienian määrittelyssä ja sen toteuttamisessa jopa edeltäjiään pidemmälle.¹⁰ Välirauhan aikana pidetyn asunonäyttelyn yhteydessä ilmestyneessä kirjassa *Mitä jokaisen tulee tietää asunnosta* (1940) puhtaus oli edelleen keskeisellä sijalla hyvää asuntoa määriteltäessä. Sen mukaan

asunnon on oltava

- 1) tilava, viihtyisä, mukava ja kaunis.
- 2) läheisessä yhteydessä ympäröivään luontoon.
- 3) hyvin suojattu kylmyydeltä ja kosteudelta.
- 4) helposti tuuletettavissa - joka huoneessa ilmanvaihtolaite.
- 5) riittävästi valaistu, päivän- ja auringon valon saanti runsas ja huoneet oikeissa ilmansuunnissa.
- 6) eristetty naapureista ja ulkoa kuuluvalta melulta.
- 7) pölystä, liasta, syöpäläisistä ja savusta vapaa. (Mt., 11.)

TILAN JA TOIMINNAN YKSEYS

Nykyisen asunnon tilallisen kolmijaon muotoutumisessa oli olennaista erillisten vain nukkumiseen ja seksuaalisuuteen tarkoitettujen makuuhuoneen, vain ruuanlaittoon ja ruokailuun tarkoitettujen keittiön sekä perheen yhdessäololle tarkoitettujen arkihuoneen muotoutuminen. Kohtuullisen, vähimmäisvaatimukset täyttävän asunnon oli pystyttävä tarjoamaan asukkailleen riittävät tilat ruumiilliseen ja henkiseen lepoon ja virkistyk-

seen sekä työntekoon: "Terveydellisessä mielessä tarkoituksenmukainen asunto edellyttää, että se suo asukkailleen lepoa ja rauhaa." (Lojander 1935, 83.)

Kodin tila ja sen eri huoneiden väliset suhteet olivat keskeisiä huomion kohteita. Arkielämän uudelleen järjestämiseen ja järjestymiseen kytkeytyi huoneiden tehtävien uudellinen ja aiempaa tarkempi määrittely ja eriyttäminen. Asunnon sisällä huoneet erotettiin toisistaan toiminnan ja tilan ykseyden periaatteen mukaisesti, jolloin yhtä toimintaa vastasi ihanteellisimmillaan yksi tila ja päinvastoin. Ihanteellinen asunto koostui pienestä keittiöstä, pienestä makuuhuoneesta tai makuuhuoneista ja näitä tilavammasta arkihuoneesta sekä kylpyhuoneesta ja wc:stä. Ajatus likaisesta ja puhtaasta toimi sekä materiaalisella että symbolisella tasolla tilallisia eroja muotoilevana tekijänä.

Arkihuone oli uusi huone sekä käsitteellisesti että asuntojen tilanjäsentelyssä. Se sai keskeisen sijan korostettaessa asuntoa perheen yhteisenä tilana. Arkihuoneen kohdalla hygienisointi toteutui nimenomaan tilan eriyttämisen kautta: sekä nukkuminen ja seksuaalisuus että keittiötyöt ruuankäryineen rajattiin sen ulkopuolelle omiin tiloihinsa. Erityisesti arkihuoneen merkitys korostui kritikoitaessa työväestön ja maaseudun tapaa asua vain keittiössä tai tuvasa ja jättää toinen huone harvoin käytetyksi paremmaksi huoneeksi. Toisaalta sitä korostettiin suhteessa porvarillisen asunnon tuhmailevaan tilankäyttöön ja lukuisiin seurustelutiloihin, jotka tuli pelkistää yhdeksi huoneeksi. Arkihuoneen eli olohuoneen yleistyessä 1940-50-luvuilta lähtien siitä tuli paitsi perheen yhdessäolon myös vieraiden tila ja eräänlainen näyteikkuna, jonka ojenuksessa olevat sohvatyynyt edustivat kodin siisteyttä ja järjestystä.

Makuuhuoneet ja keittiö olivat asunnon hygienisoinnin ja tilankäytön järkiperaistamisen ytimessä. Makuuhuoneesta muotoutui asunnon yksityisyyden ydin ja makuu- ja lastenhuoneet saivat asunnon tilanjäsentelyssä ja asuntokeskustelussa aiempaa suu-

remman merkityksen. "Kun kerran seura-elämän muodot muuttuvat, käyvät loistohuoneet tarpeettomiksi ja ihmisten hyvinvoinnille tärkeämmät huoneet, kuten makuu-, kylpy- ja arkihuoneet, kyökkit ja taloussuojat joutuvat etualalle. Hyvä asunto on ennen kaikkea *terveellinen asunto*. Paras huone talossa on oleva *lastenkamari*, sitä seuraava *makuukamari*." (Y.K. 1910, 17.) Asuintilojen jäsentelyssä keskeisen erillisen, vain nukkumiseen tarkoitettun makuuhuoneen muotoutuminen liittyy kodin perheen merkityksen kasvuun sekä perheen yksityisyyden, ydinperheen ja parisuhteen korostamiseen. 1900-luvulle asti suomalaisten talonpoikien ja työväestön keskuudessa oli tavanomaista sekä makuuhuoneen että sängyn jakaminen, eivätkä samassa huoneessa nukkuvat välttämättä kuuluneet samaan perheeseen. Modernissa asunnossa makuuhuone sen sijaan on sellisti asunnon yksityisin osa: rauhoitettu, ulkopuolisilta suljettu lähes "pyhä alue", jolle vain perheenjäsenillä on oikeus tulla. Makuuhuoneet kuuluvat ennen muuta "talon" asujamille itselleen, minne ei vieraspidon näkökohta pyri siinä määrin määräämään kuin muissa asumuksen osissa, ovat makuusuojat perheen päille ja jäsenille.

- Isän, äidin ja lasten valtakunnan keskipisteenä on siis makuukamari. Ja sen tulee olla tilavan ja ilmavan sekä valoisan." (Kekkonen 1914, 69.)

Ahtaan asumisen tuottama kollektiivisuus ja läheinen ruumiillinen kanssakäyminen yhdistettiin sekä epäterveellisyyteen että siveettömyyteen. Vanhempien ja eri sukupuolta olevien lasten makuupaikat oli erotettava tilallisesti toisistaan. Läntisessä Euroopassa ja Yhdysvalloissa 1800-luvulla yleistyneen ja Suomessa 1800-luvun lopulla vaikuttaneen ihanteen mukaisesti moraalisesti ja terveydellisesti hyvässä perheasunnossa on oltava vähintään kolme makuuhuonetta: vanhemmille, tytöille ja pojille. "Mutta ei ainoastaan tätä puolta [tartuntojen leviämistä] huomioon otettaessa ole kiellettävä useampia henkilöitä vuodetta jakamasta. Myös muissa suhteissa se voi olla

vaarallista. Tarkoitan liian aikaisen ja luonnottoman sukuvietin kehittymisen, jota seikkaa ei tarvitse lähemmin selitellä ymmärtäväsille vanhemmille." (Lasten ei sovi... 1897,142.) Toisaalta korostettiin aivan pienten lasten tarvetta olla äidin läheisyydessä: lapsien käsittäminen "sukupuolettomina" olentoina on ehkä helpottanut heidän sijoittamistaan vanhempien makuuhuoneeseen.¹¹ Lasten, joiden käsissä kansankunnan tulevaisuus oli, huoneet saivat kasvavaa huomiota - aluksi tietenkin vain suurempien asuntojen osalta. Ja myös palvelijat saivat vähitellen oman pienen huoneensa keittiön nurkassa olevan sängyn tai alkovin sijasta.

Makuuhuoneesta tuli perheen "perus-solun",¹² avioparin, manifestaatio ja jälkeläisten tuottamisen ja seksuaalisuuden paikka. Vaikka seksistä ja seksuaalisuudesta pääsääntöisesti vaiettiin asutokeskustelussa, oli se kuitenkin johdonmukaisesti läsnä korostettaessa lapsia ja niiden hankkimista perheen edellytyksenä, avioparin tarvetta yksityisyyteen ja suoraan varoitettaessa kasvuiässä olevia lapsia uhkaavista siveellisistä vaaroista ja sukupuolisesta varhaiskypsyydestä. Samalla seksuaalisuus kytkettiin selvästi aviolliseen jälkeläisten tuottamiseen.

1930-luvun lopun arkkitehtien kirjoituksissa toistuivat vuosisadanvaihteen terveystaloustuksen teemat:

On tuskin tarpeellista tässä mainita, kuinka suuria sielullisia ja siveellisiä vaaroja tällainen ahtaus tuo mukanaan. Se seikka, että joudutaan alituisen kosketukseen toistensa kanssa näiden neljän seinän sisäpuolella, synnyttää hermoärsytystä, eikä ole mitään mahdollisuutta eristäytyä, kun haluaa levätä tai opiskella. Unen mahdollisuudet ovat rajoitetut. Lasten kehitykselle tärkeä leikkiminen vaikeutuu ja heidän koulutyönsä kärsii. Vielä suuremmat ovat ne vaarat, jotka uhkaavat lapsia siveellisessä suhteessa; sukupuolinen varhaiskypsyyden tai harhapoluille eksynyt viettielämä ovat tavallisia ilmiöitä kasvuiässä olevissa lapsissa; ei ole mikään sattuma, että prostituoituidut naiset ja rikolliset suurimmaksi osaksi ovat lähtöisin sellaisista kodeista.

- Yleensä turmelee ahtaasti asuminen terveen ja sopusointuisen kotielämän edellytykset, vähentää työkykyä ja ruumiillista hyvinvointia ja ajaa asukkaat, etenkin nuorison, viihtyisyyttä vailla olevasta kodista kadulle ja sen usein hämäräperäisiin huveihin. (Ekelund 1938, 340-341.)

Erillisille makuuhuoneille esitettiin perusteiksi paitsi edellä mainittuja siveellisiä syitä myös hygieenisii ja terveydellisiä aspekteja: oli epähygieenistä ja epäterveellistä, että samassa tilassa nukkui enemmän kun kaksi ihmistä ja että nukkumapaikkoja sijoitettiin samaan tilaan missä valmistettiin ruokaa, koska se heikensi hengitysilman laatua. Ruuan käryjen lisäksi huoneiden hengitysilmaa pilasivat niin sanotut "hienot ulostusaineet" eli keuhkoista erkaneva hiihlihapo ja keuhkojen ja ihon kautta poistuvat pahanhajuiset kaasumaiset aineet (Relander 1890, 6-8).¹³ Ajatus tunkkaisen ja pahalta haisevan ilman epäterveellisyydestä sai keskeisen sijan uusissa kapearunkoisissa ja läpituuletettavissa asunnoissa. Ilman kierrättämiseksi asuinhuoneitten säännöllinen tuulettaminen ikkunoita ja ovia avaamalla oli ensiarvoisen tärkeätä. Silloin lapset pysyvät terveinä ja raittiina. Makuuhuonetta tuli käyttää vain makuuhuoneena ja sen kalustuksen tuli olla yksinkertainen, suurin merkitys oli aamuauringolla ja puhtaalla ilmalla, jonka vuoksi makuuhuoneen tuli olla tarpeeksi ilmava (ks. esim. Ruotsalainen 1927, 31). Vaadittavat ilmakuutiot laskettiin tarkasti, ja funktionalististen yhdelle hengelle tarkoitettujen minimimakuuhuoneiden koon lähtökohtana olivat ilmakuutiot, jotka tarvittiin jotta hengitysilma pysyisi kunnollisena läpi yön. Lisäksi suositeltiin nukkumista ikkuna auki.

LIAN ELIMINOIMINEN: KEITTIÖ

Suurin muutos asunnon tilanjäsentelyn ja suunnittelun osalta tapahtui keittiössä ja sen sijoittamisessa asuntoon. Makuuhuoneen, arkihuoneen ja keittiön tilallisessa erottamisessa keittiö sai erityishuomion: siitä oli erotettava sekä nukkuminen että perheen

oleskelu, sillä keittiössä nukkumista ja oleskelemista pidettiin epähygienisenä ja -terveellisenä jo tunkkaisen ilman vuoksi (Lojander 1935,84). "Asuntojemme ilman puhtaudesta on myös aina muistettava pitää huolta, sillä raikas ilma on erittäin tärkeä terveydellemme, ummehtunut ja ruokahöyryjen täyttämä ilma on vahingoksemme." (Ruotsalainen 1924, 127.) Myös keittiön rationalisoiminen ja kotitalousteiden työtä ja aikaa säästävä suunnittelu edellytti keittiön tuleamista vain keittiötyön paikaksi. Sekä hygieenisistä syistä että kotitalouden mahdollisimman tehokkaan ja tarkoituksenmukaisen hoitamisen kannalta erillinen, pelkästään keittiötöitä ja mahdollisesti ruokailua varten tarkoitettu keittiö oli suositeltavin.

Monesta syystä pitäisi kaikissa asunnoissa tuvan lisäksi olla erikoinen keittiö. Siinä on emännän hauskempi aherrella, kun eivät kaikki tuvassa olijat saa seurata hänen työtään ja häiritä, ilma pysyy tuvassa puhtaampana ja koko tupakin siistimpänä. Sitäpaitsi tuvassa tavallisesti nukutaan. Ei ole terveyden vaatimusten mukaista käsitellä ja säilyttää ruoka-aineita makuuhuoneessa. (Savonen 1917, 16.)

Katseen lisäksi hajut ja kosketukset olivat keskeisiä puhdasta nimettäessä. Haju oli yksi lian tunnusmerkki, epäterveellinen ja huono ilma haisi pahalta. Ruuan käry sai negatiivisen leiman: "Käytävän päästä tunkee nenäämme kyökkihajuja" (Y.K. 1910, 17). Kyökkihajut pilasivat muuten edustavan asunnon vaikutelman. Ruuankäryjen ja ummehtuneen ilman poistamiseksi asunto ja varsinkin keittiö oli tuulettava huolellisesti ruoka-aikojen jälkeen. Keittäessä ja pestäessä ikkunan tuli olla aina vähän avoinna. (Laitinen 1911, 5.) Keskusteluissa korostettiin sekä keittiötöiden "likaisuutta", ruuan käryjä ja niiden aiheuttamaa huonoa ilmaa argumenttina erillisen keittiön puolesta että keittiössä nukkumisen ruoka-aineita "saastuttavaa" vaikutusta - etenkin palvelijoiden kohdalla.

Ruokahuoneet ovat enimmin äitipuolenlaista kohtelua saaneet. Niiden paikka on usein palvelustyttöjen kamarin nurkassa, joka ei kovinkaan harvoin ole pieni, kyökin takan oleva, ikkunaton komero. Minä vetoon kaikkien läsnä olevien terveeseen käsitykseen, josko tällaista ruokaa voidaan pitää siistinä, tahi edes nimittää terveelliseksi, joka leikataan pöydälle sellaisista paloista, jotka ovat palvelustyttöjen makuuhuoneen ilmassa olleet. (Rakennuskysymys 1889, 22.)

Modernin asunnon suunnitteluun liittyi olennaisesti keittiön ja kotitalousteiden rationalisoiminen, jota etenkin naiset 1920-luvulta lähtien olivat Suomessa ajaneet, sekä tähän kytkeytyen hygienian ja terveellisyiden ihanteet. Keittiöstä tuli pian asunnon hygieenisin ja funktionaalisin tila. Keittiön modernisoiminen kytkeytyi yhtäältä hygienian ja puhtauden vaatimukseen, toisaalta asumisen ja kotitaloustyön järjestyttämiseen. Modernin keittiön luomisessa naiset - niin kotitaloustieteilijät kuin arkkitehditkin - olivat keskeisellä sijalla. Yleistä hygieniää käsittelevässä *Terveystieteiden lehdessä* keittiö sai asunnon tiloista vähiten huomiota makuuhuoneiden ollessa ensisijalla, samoin *Suomen Teollisuuslehden* Rakentaja- ja Kotitaide-osastot sekä *Arkkitehti*-lehti soivat keittiölle 1900-luvun alussa vain vähän huomiota. Sen sijaan kotitalouteen keskittyvässä ja naisten erityisesti naisille tekemässä *Kotiliedessä* uusi keittiö sai alusta alkaen paljon huomiota. Naisten asunonäyttelyn luettelossa 1921 arkkitehti Signe Lagerborg-Stenius kirjoitti: "Me tahdomme asunomme mukaviksi, terveellisiksi, kauniiksi ja lämpimiksi. Niissä pitää olla runsaasti ilmaa ja valoa ja työtä säästäviä järjestelyjä. Luultavimmin kuljemme aikoja kohti, jolloin on tultava toimeen joko kokonaan tai osittain ilman kotiapulaista, ja silloin on äiti pelastettava joutumasta yksinomaan talousäidiksi." (Lagerborg-Stenius 1921, 25.) Modernin ja rationalisoidun Frankfurtn keittiön, jonka malli ja periaatteet levisivät 1920-luvun lopulta lähtien nopeasti keskieurooppalaisiin uusiin asuntoi-

hin, oli suunnitellut Margarete Schütte-Lihotzky (Paravicini 1990, 150; Hartmann 1996, 275-277).

Kodinhoito, kotitöiden rationalisoiminen ja hygienian vaatimukset saivat tieteelliset perustelut: puhuttiin "tieteellisestä kodinhoidosta". Uuden "laboratorio-keittiön" perustana olivat sekä hygieeniset että tarkoituksenmukaisuuden vaatimukset liike- ja aikatutkimuksineen, työvaiheiden mittaamisineen ja osiin jakamisineen. Minimikeittiön tehtäviksi määriteltiin ruoka-aineiden puhdistus ja säilytys sekä ruuanvalmistus. (Ks. esim. Segerstråle 1924, 171.) Äärimillään se oli yhden ihmisen työpaikka, josta kaikki muut toiminnot oli siirretty muihin huoneisiin. Hygieenisistä syistä keittiön likaisessa ilmassa ei ollut suotavaa nukkua tai ruokailla, järkipäisen kotitaloustyön kannalta työvälineiden tuli olla käden ulottuvilla ja kaikki turhat askeleet oli minimoitava. Eri työvaiheiden rationalisoinnissa keittiötä verrattiin laboratorioon ja keittiötyötä teollisuustyöhön. Sekä Suomessa että Ruotsissa pienet laboratorio-keittiöt olivat jo varhain erityisesti naisten kritiikin ja asukkaiden siviilivastarinnan kohteina ja 1930-luvun ovella muusta asunnosta esitettyjen pienten keittiöiden rinnalle ja sijaan alettiin jo 1940-luvulla rakentaa suurempia.

Uuden asunnon, hygienian ja naisen välinen suhde on mielenkiintoinen niin käsitteellisellä, keskustelun ja suunnittelun tasolla kuin asumisen käytännöissäkkin, asunnossa liikkumisessa ja siellä toimimisessa. Michel de Certeaut (1980) mukaillen asumisen käytännöt ja moninaiset toiminnan tavat ja asunnon tilajärjestelyt ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Kotitaloutta ja perheenemännän työtä korostettaessa asunto asettui uuden mielenkiinnon kohteeksi: huomio kiinnitettiin toisiin asunnon osiin, tehtäviin ja toimintoihin kuin aiemmissa esteettisissä asumisen oppaissa. Keskiluokkaisen kodin ja asunnon käsite laajeni esteettisestä, henkisestä ja sivistyksellisestä aktiivisen kodinhoidon ja kotitalouden paikaksi. Muotoutui uudenlainen aktiivinen perheenemännän käsite ja iden-

titeetti sekä kotitalouden sosiaalinen käytäntö. Kotitalouden rationalisoimisessa suomalaisen naisjärjestöjen, kuten Marttojen, ja kotitalouden parissa työskentelevien naisten työpanos kotitalousopistojen perustamisesta työhöseuraan oli merkittävä 1920-luvulta lähtien yhtenä tunnetuimmista keksinnöistään Maiju Gebhardin työhöseurassa 1940-luvulla kehittelemä tiskinkuivauskaappi.

Kotitalous oli keskiluokkaisessa asunnossa aiemmin ollut sen talousosassa tapahtuvan palvelijoiden työn aluetta. Vaikka palvelijat toimivat keittiössä emännän valvonnan alaisuudessa, ei sitä varsinaisesti pidetty asunnon naisellisena alueena. Se oli piilossa oleva osa asuntoa, joka oli ovilla ja käytävillä eristettävissä muusta osasta asuntoa, ja johon yleensä johtivat omat erilliset keittiönportaat: tämä mahdollisti kotitaloustyön ja huollon lähes näkymättömän tekemisen. Samalla likaisina pidetyt ruumiin eritteet, ruuan käryt ja jätteet sekä palvelijoiden keskustelu jäivät tämän talousosan sisälle. Ennen asuntokohtaisten viemärien ja vesiklosettien yleistymistä likasankojen sekä muun muassa yöastioiden tyhjentäminen kuului yleensä palvelijoiden tehtäviin. (Eleb - Debarre 1995, 244-245; Hietala 1992, 130-136; Amberg 1997, 137.) Ranskassa "potan tyhjentäjä" olikin yleinen palvelija-sanon synonyymi vielä vuosisadanvaihteessa (Martin-Fugier 1979, 118).

Modernissa asunnossa keittiöstä tuli tärkeä suunnittelun kohde ja keskiluokkaisessa asunnossa se siirtyi reunalta keskusta. Asuntosuunnitteluun ja -käsityksiin vaikuttivat ajankohdan uudet tieteellisesti perustellut asumisen normit ja hygienian vaatimukset. Ne koskivat kaikkien ihmisten, mutta erityisesti naisten elämää.

PUHTAUDEN ESTETIIKKA

Arkkitehtonisessa suunnittelussa puhtauden estetiikka muotoutui 1800-luvun lopulla alkaneen hygienian teemoja seuraten 1920-luvun arjen kauneuden korostamisessa, uuden puhtaan valkoisen funktionalismin ja

uuden puhtaan valkoisen Suomen rakentamisessa 1930-luvulla sekä toisen maailmansodan jälkeisessä arjen ylevöittämisessä (Saarikangas 1994,148). Puhdas valkoinen funktionalismi kohosi Suomen "viralliseksi" tyyliksi sekä symbolisella että konkreettisella tasolla muun muassa olympialaisia varten rakentamisessa. 1940—50-luvuilla silpoutuneiden ja mätänevien ruumiiden, veren ja kalmanhajun jälkeen valoisa, puhdas koti ja arjen yleisyys korostuivat entisestään.

Asunnon ja kodin viihtyisyys sidottiin sen siisteyteen, puhtauteen ja terveellisyyteen: ihanne oli järjestyksessä oleva maailma, jossa hyvinhoidettu eli siisti, puhdas ja terveellinen oli kaunista. "Yksinkertainen koti, jossa vallitsee puhtaus ja järjestyksessä, on kenen tahansa silmissä miellyttävämpi, arvokkaampi kuin sellainen, vaikka kuinkakin komealta näyttävä asunto, missä on pölyisiä mattoja, pölyisiä huonekaluja ja nurkat täynnä kaikenmoista, epämääräistä pikkukalua ja tarpeetonta tavaraa pölyä kookoomassa ja katselijan silmää kiusaamassa." (Savonen 1917, 19.)

Asuntosuunnitteluun muotoutui uusi terveyden ja puhtauden estetiikka, josta P. E. Blomstedt kirjoitti vuonna 1930: "Meidän aikakautemme ihminen, joka aamuin lähtee peilejä ja valkoisia kaakeleita hohtavasta kylpyhuoneestaan [on] jo samalla herännyt näkemään uusia kauneusarvoja, jotka nykyajan terveysoppi ja ruumiinkulttuuri ovat luoneet.---- Nykyajan kaunis on jo optillisesti identtinen puhtaan kanssa." (Blomstedt 1930, 15).

Hohtavan valkoiset seinät ja kiiltävä teräs saivat keittiön ulkoisestikin muistuttamaan laboratoriot. Auringon valolla katsottiin olevan terveellisyyttä ja puhtautta edistävä vaikutus. "Joka lika- ja pölyhiukkasen on vaikutettava niin häiritsevästi, että ehdottomasti kiiruhdetaan ne poistamaan. Tämän vuoksi tuntuu hyvän ulkovalaistuksen ohella aivan vaalea värikäsittely tarkoituksenmukaisimmalta. Ja kun tehokkain puhdistus on aikaansaataavissa pesemisellä, niin olisi käytettävä sellaisia sisustamisaineita, jotka sietävät vettä pahentumatta."

(Kekkonen 1914, 90; ks. myös Laitinen 1912, 200). Sileät, vaaleat pinnat oli helppo siivota, mutta niissä lika myös näkyi. Jos seinät eivät hohtaneet valkoisuutta, ne olivat heti likaisen ja nukkavierun näköisiä. Auringonvalon katsottiin siis sekä tappavan bakteerit että tekevän lian näkyväksi. Silmälle näkyvä puhtaus ja katse korostuivat hygieenisessä keskustelussa. Puhtaan tuli olla myös puhtaan näköistä. Erityisen keskeinen hygieeninen katse oli laboratoriossa, jossa paljaalle silmälle näkymättömät mikrobit saatettiin näkyviksi.

Rakennusten sijainti suhteessa toisiinsa, ikkunoiden koko ja sijoittelu asunnossa tapahtui suhteessa pyrkimyksiin maksimoida auringonvalo asunnossa ja huoneissa niiden käyttöaikoina. Valo (*lumière*) oli sekä valistuksen että uuden ja puhtaan symboli. "Valoa kansalle, auringonpaistetta kaikille, etenkin lapsille!" (Savonen 1922, 2.) Uusi tilakäsitys ulottui asunnon yksityiskohtaisesta järjestämisestä rakennusten välisiin suhteisiin ja koko kaupungin uudenlaiseen järjestämiseen 1930-luvulta alkaen. Funktionalistisessa avoimessa asemakaavassa piilopaikkoja ei ole, vaan kaikki on näkyvillä ja haltuunotettavissa - ja samalla hallittavissa. Tila rakennusten välillä sai korostuneen merkityksen ja asuinrakennuksista katosi erottelu kadun ja pihan puolen välillä, kun puhdas ilma ja auringonvalo pyrittiin ulottamaan yksittäisistä asunnoista koko kaupunkiin.

Sekä modernin arkkitehtuurin että hygienian historiassa puhtautta hohtavalla valkoisella on aivan erityisen keskeinen merkitys lääkärin hohtavan valkoisista takeista valkoisiin kaakeleihin ja seiniin. Vielä enemmän kuin varsinaista puhtautta, valkoinen väri ja auringonvalo korostavat paljautta ja puhtaalta näyttämistä (Wigley 1995, 5). Kodin puhtaudessa ja hohtavassa valkoisuudessa esteettinen ja hygieeninen ulottuvuus punoutuivat toisiinsa. Valkoisuus ja valo liitettiin paljautteen ja yksinkertaisuuteen: verhottomuudella luotiin kuva läpinäkyvyydestä ja kaiken esillä olosta. Funktionalismin luokattomana esitetyssä esteti-

kassa puhtaasta, terveellisestä ja tarkoituksenmukaisesta tuli kaunista ja kauniista puhdasta, terveellistä ja tarkoituksenmukaista. Hygienian rupeesi näin merkitsemään myös modernia: nykyajan vaatimukset täyttävä asunto oli olemukseltaan puhdas ja hygieeninen.

NAISEN JA PUHTAUDEN LIITTO

Modernin, entistä yksityisemmän ja tiloiltaan eriytyneen asunnon muotoutuminen merkitsi samalla julkisen tunkeutumista yksityiseen. Yksityisenä tilana asunto oli jatkuvasti suhteessa sen ulkopuoliseen julkiseen maailmaan: uudet hygieeniset ja moraaliset normit merkitsivät yksityisen julkista säätelyä ja sen julkiseksi tekemistä (ks. myös Colomina 1994, 7). Asumista säätelivät tilajärjestelyjen rinnalla erilaiset "asumisen perhetekniikat" ja käsitykset moraalisesti ja terveydellisesti oikeanlaisesta asumisesta. Koko yksityinen elämäalue ja naisten kodinhoito erityisesti tulivat laajalajaisen julkisen keskustelun kohteeksi. Olennaista asuntokeskustelussa ja yleisessä kulttuurisessa kuvastossa oli modernin keskiluokkaisen perheenämmyyden ja kodinhoidon jäsenyminen lian, puhtauden ja hygienian kautta: moderni perheenämmyyden identiteetti rakentui kodin siisteyden ja puhtauden varaan.

Lian eliminoiminen ja kodin siisteyden korostaminen merkitsivät syöpäläisten ja tautien torjumista ja kuolleisuuden laskua sosiaalishygienisten uudistusten myötä hyvin konkreettisella tasolla. Mutta tämän lisäksi kodin hygienisoimiseen liittyi myös voimakas symbolinen ulottuvuus. Kodin puhtautta voi tarkastella suhteessa Mary Douglasin ja Julia Kristevan lian, saastaisuuden, ruumiillisuuden ja sukupuolieron suhteiden analyyseihin. Silloin kodin puhtaus on kuvattavissa järjestyksen ja merkityksien luomisena (Douglas 1966) sekä symbolisella tasolla *puhtaasti oman* rajojen asettamisena ja vieraan ja likaisen puhdistamisena ja poistamisena (Kristeva 1980).¹⁴

Sekä Douglasin että Kristevan mukaan

yksi perustava kulttuurinen järjestys on sukupuolten väliset suhteet ja tässä järjestyksessä lialla ja saastaisella on keskeinen sijansa. Douglasin mukaan lika ja epäpuhtaus ovat aina suhteellisia ja kulttuurisia käsitteitä: absoluuttista likaa ei ole, vaan lika on systemaattisen järjestyksen ja luokittelun sivutuote. Lika on järjestyksenvastaista ja sen eliminointi paitsi negatiivista torjuntaa myös positiivista ympäristön järjestämistä. Lika on väärässä paikassa eli "poissa paikaltaan oleva aine tai asia" (Douglas 1966, 40), joka uhkaa järjestystä ja rajoja, *puhtaasti omaa*, sekä sisältä että ulkoa. Lian käsite on yksi merkittävimmistä kulttuurien järjestämisen keinoista: se on tapa luoda järjestystä ja merkityksiä ja asettaa rajoja. Kristevan mukaan ryhmälle tai itselle puhtaasti oma toteutuu saastaisen ja epäpuhtaan ulos työntämisen avulla. Tällöin ulos rajatusta ja ulkona pidettävästä tulee omaa identiteettiä ja sen rajoja uhkaava seikka. Kristeva kirjoittaa: "Ensinnäkään lika ei sinänsä ole laatumääre, vaan se soveltuu määreenä vain johonkin sellaiseen, millä on suhde rajaan ja mikä, vielä täsmällisemmin, edustaa tuon rajan ulkopuolelle heitettyä objektia, rajan toista puolta ja marginaalia" (Kristeva 1993, 200).

Käsitys liasta on kiinteästi kosketuksissa moniin ihmiselämän keskeisiin tapahtumiin, kuten syntymään, ravintoon, sukupuolisuuteen ja kuolemaan, ja se liittyy historiallisesti myös esimerkiksi perheeseen, sukupuolieroon ja työn järjestämiseen. Kodin järjestyksen, siisteyden ja puhtauden varaan rakentuva hygienisoitu käsitys kodista ja perheenemännyydestä toisen maailmansodan molemmin puolin merkitsi uuden järjestyksen luomista ja rajojen asettamista. (Ks. myös Palmer 1987.) Uudessa asunnossa olennaista oli naisen ja puhtauden välinen liitto. Hygienia, siivoaminen, siisteysrituaalit ja niiden kautta tapahtuva erojen ja merkitysten luominen liittyivät kodin naiselliseksi ymmärrettyyn ja naisille kulttuurisesti ja historiallisesti määritellyn alueeseen. Kulttuurisen tiedostamattoman kautta ne tulivat osaksi yhteistä kulttuurisesti

jaettua perheenemännyyden käsitystä (Solheim 1995, 47).

Aah. Keittiön pöytä täynnä astioita. Illalliset teeastiat, eiliset päivällisastiat ja aamiaisastiat. Inhottavia, kuivuneita puurovateja, paksultti puurontölkää, likaisia haarukoita. Ne pitäisi viedä piiloon, heittää alas tuollaiset ruostuneet haarukat. Jos edes siivoaisi ensin, että se lykkäytyy. Hän meni makuuhuoneeseen, laittoi terhakkaasti vuoteet, lakaisi kaikki lattiat, pyyhki pölyt, pesi pesupöydän kylpyhuoneessa ja syvennyksetkin, joihin saippuaa oli juuttunut, puhdisti W.C.:n. Tasaisella mielellä, harmajan tasaisella, tuli hän keittiöön ja ryhtyi astioita pesemään. Ei ollut mitään hurmostilaa laittaa ne joka päivä näin säännöllisesti. (Uurto 1931, 14-15)

Siivoamisessa, lian ulos rajaamisessa ja järjestyksen luomisessa muotoutuvat merkitykset ovat syvästi ruumiillisia: ne muotoutuvat ruumiillisesti, osin huomaamattomastikin, tekemisessä, tilan käytössä ja siinä liikkumisessa. Ruumiillinen hygienia on ajateltavissa identiteettityönä, joka joka hetki merkitsee ruumiin rajoja (Schmidt - Kristensen 1986, 19). Tilallisuus, ruumiillisuus ja tilan aistimellinen hahmottaminen kietoutuvat toisiinsa eivätkä ole erotettavissa toisistaan (Saarikangas 1993, 48-52; Merleau-Ponty 1945). Toisto ja samojen asioiden toistuva tekeminen ovat olennaisia ruumiillisten merkitysten, "ruumiin karttatieteen", juurruttamisessa (Kristeva 1980, 87). Kotitaloustyön tieteelliseen järjestämiseen liittyvissä aika- ja liiketutkimuksissa liikkeitä ja niiden toistaminen saivat paljon huomiota. Kotitaloustyössä käytetyt askeleet ja liikkeet jaoteltiin osiin, luokiteltiin ja mitattiin pyrkimyksenä jokaisen turhan askeleen tai kädenojennuksen karsiminen. Uusi kotitaloustiede merkitsi yhä suurempaa tehokkuuden vaatimusta ja itsehallintaa päivittäin toistuvista liikkeistä alkaen. Jo pelkästään tiskatessa oli mahdollista tehdä yli 80 *väärää* liikettä (Giedion 1948, 521). Taylorismin mukainen tehokkuus, tieteellinen järjestäminen ja paras mahdollinen menetelmä kullekin työvaiheelle määrittivät

sekä tehdas- että kotityötä (Kettunen 199/17).

Kotitalouden järkipäätösten ja uusien apuvälineiden kehittäminen kulkivat käsi kädessä. Esimerkiksi asunosuunnittelussa keskeisellä sijalla olivat standardisoidut keittiökäsitteet, joiden mittojen perustaksi Suomessa otettiin suomalaisen naisen keskipituus - ja paitsi helpotettiin naisen työtä määriteltiin kotityöt edelleen vain hänelle (Simberg 1945, 72-73). Tunnetusti tekniset apuvälineet ja järjestyminen eivät kuitenkaan vähentäneet kotityöhön käytettävää aikaa, vaan yhä uusia ja uusia "välttämättömiä" tehtäviä luotiin. Koskaan ei voi siivota tarpeeksi. Naisen työtä säätelivät uudet väijäämättömästi toisiaan seuraavat päivä-, viikko- ja vuodenaikarutiinit, jossa päivittäin, viikoittain ja vuodenaikojen mukaan tehdyt työt toistuivat (Ollila 1993, 37). Jatkuvasti toistuessaan kodinhoidosta tuli rutiini.

Samalla asunnon kodiksi tekeminen ja tilan haltuunottaminen tapahtuu juuri tekemisen ja toistamisen kautta. Asuntoon ja perheenäitiyteen liittyvät merkitykset muotoutuvat tekemisessä ja liikkumisessa sekä tilan, ajan ja ruumiillisen subjektin vuorovaikutuksessa. Modernin asunnon muotoutumisessa naisen ja kodin välillä oli vahva liitto. Nainen luo kodin läsnäolollaan, mutta ennen kaikkea aktiivisella toiminnallaan: työskentely kotona, siivoaminen, ruuanlaitto, lastenhoito, sisustaminen, järjestäminen kytkevät naisen kotiin. Asunnossa toimiminen on sen kodiksi tekemistä ja uuden, oman tilan ja järjestyksen luomista.¹⁵ Näin naiset luovat kodin ja hallitsevat sitä samalla kun kodin voi ajatella hallitsevan heitä. Nainen on kodin subjekti sanan kahdessa merkityksessä: hän on sekä toimiva "minä" että kulttuurisen järjestyksen alamainen (ks. myös Foucault 1976,81). Perheenemännän roolin ammatillistaminen merkitsi perheenäidin subjektivoimista sanan molemmissa merkityksissä.

Mutta kotitaloudenhoito merkitsi myös oman tilan luomista ja hallintaa: toisenlaisissa kertomuksissa oli kyse voitosta ja yl-

peydestä, kodin ajan, tilan ja tahdin hallinnasta (ks. myös Jokinen 1996, 37). Niissä arjen rutiinit ja toisto eivät ole vähäarvoisia ja ikäviä, vaan osa "arjen kuulasta täyteyttä" (Määttänen 1994, 10-11). "Ja jos keittiöni olisi tällainen, niin huonot tuulet ja väsymykset sekä harmit monista turhista askeleista jäisivät sinne vanhaan keittiöön ja näissä vallitsisi aina työilo ja hyvä tuuli." (Maa-ilmankiertäjä 1923, 634.) Tilan hallitseminen ja sen tekeminen puhtaaksi ja omaksi tapahtuu likaisen ja vieraan eliminoimisella. Likaisen ja puhtaan nimeäminen merkitsee rajojen asettamista, järjestyksen luomista ja "puhtaasti oman" tilan tekemistä ja hallitsemista.

Hygienia merkitsi sekä ruumiin puhdistamista ja siitä huolehtimista että sen torjumista. Hygienisiä argumentteja käytettiin ennen kaikkea oikeuttamaan asunnon tilalista eriyttämistä ja erityisesti keittiön ja arkihuoneen, perheen yhdessäolon tilan, erottamista toisistaan. Epähygienisenä pidetty ja likainen naisten keittiötyö pyrittiin erottamaan perheen yhdessäololle ja tavallaan henkisellem puolelle varatusta arkihuoneesta. Keittiö ja makuuhuone määrittyivät asunnon ruumiillisimmiksi huoneiksi.

Suhde ruumiillisuuteen oli jännitteinen. Ruuan käryt, tunkkainen ja pahanhajuinen hengitysilma, valo ja sen puute sekä ahtaan asumisen pakottamat fyysiset kosketukset nousivat toistuvasti esiin ja painottivat asumisen aistivoimaisia piirteitä - samalla kun liian suuresta ja läheisestä ruumiillisuudesta pyrittiin eroon. Asunosuunnittelussa tapahtuvassa puhtaan ja likaisen erottelussa lika yhdistettiin sosiaalisesti alhaisena pidettyyn (asukit, maaseudun ja työväenasuminen, palvelijat), ruumiilliseen ja naiselliseen. Likaiseksi ja puhtaaksi nimetystä tuli erotteleva, eroja ylläpitävä ja tuottava tekijä. Kodin ja sitä kautta lasten ja koko perheen puhtaus asetettiin ennen kaikkea perheenäidin vastuulle. Hänen tehtävänsä oli kodin puhdistaminen liasta. Kodin puhtaus kytkeytyi näin perheenemännän hallintakykyyn ja auktoriteettiin. Taistelussa likaa vastaan ja puhtauden puolesta korostui

miesten avuttomuus ja näkymättömyys, kun nainen asetettiin puhtauden puolesta toimimisen vastuunkantajaksi ja välineeksi.

Kulttuurisessa kuvastossa ja asumisen käytännöissä kodin, kotitaloustyön ja perheenäidin välille solmiutuu intiimi ja hyvin aistivoimainen ja ruumiillinen yhteys. Kodin siisteyden ja puhtauden kautta perheenäiti sitoo paitsi itsensä, koko perheen kodin piiriin. Koti toimii ruumiin jatkeena ja ennen kaikkea äidin ruumiin jatkeena ajatte-

lussa, jossa koti on perheenäitiyden tila ja päinvastoin äitiyden tila on koti. Kodin puhtaus on samalla sekä perheenemännän puhtautta että hänen pätevyytensä mitta (Solheim 1995, 65-66). Useissa perheenäitien kertomuksissa kodin likainen tila ja pöly imeytyy ihon läpi perheenäitiin (Jokinen 1996, 96-97). Ajatusleikkinä voimme miettiä, miten kauas puhtaasti oma koti ulottuu omasta ja puhtaasta ruumiista keittiöön, kotiin, taloon, puutarhaan, pihaan ja kouluun.

viitteet

1. Samat säännöt julkaistiin vuonna 1904 myös ruotsalaisessa julkaisussa *Folklig hygien* (Göteborg) otsikolla "Hälsoregler". Hygieeninen keskustelu oli vuosisadanvaihteessa hyvin kansainvälistä, bakteriologinen kirjallisuus ja tieto siirtyivät nopeasti Suomeen ja samat teemat toistuivat eri maiden keskusteluissa (Hietala 1992, 78).
1. Asuntokysymyksen osalta teemaa käsiteltiin yleisesti muun muassa *Suomen Terveystieteiden* -lehdessä (per. 1889), *Suomen Teollisuuslehden* Rakentaja-osastossa (1901-05), lukuisissa asunthygieenisissä selvityksissä sekä Kansantaloudellisen yhdistyksen ja Asuntoreformiyhdistyksen (per. 1910) julkaisuissa. Lisäksi se oli keskeinen teema vuonna 1922 perustetussa *Kotiliedessä*.
3. 1881 ilmestyneessä 65-osaisessa saksalaisessa teossarjassa *Handbuch der Architektur*, joka levisi laajalle arkkitehtien keskuudessa, kuvattiin eri rakennustyypeille sopivaa, tarkoituksenmukaista arkkitehtuuria. Parantolan kuvauksessa on yhteneväisyyksiä 1900-luvun funktionalistisen arkkitehtuurin periaatteiden kanssa. (Nilsson 1994, 87.)
4. 1831/32, 1847/48, 1853 ja 1866/67. (Ks. esim. Heller 1979, 18; Schmidt - Kristensen 1986, 38.)
5. Miasma-teorioista, bakteriologiasta ja hygienian historiasta ks. esim. Corbin 1982; Latour 1984; Vigarello 1985; Suomen osalta Lehtonen 1995; ks. myös Helen 1997, 59-68.
- 6.. Katkelma on julkaistu lähes samassa muodossa myös Similä 1937. 12-13.
7. Esimerkiksi maaseudun puutteellisesti varustetut ahtaat asunnot yhdistettiin 1930-luvun lopulla suoraan suureen lapsikuolleisuuteen ja suomalaisten alhaiseen keskimääräiseen elinikään - 1930-luvulla noin 50 vuotta. Tilannetta verrattiin naapurimaahan Ruotsiin, jossa keski-ikä oli Euroopan toiseksi korkein, noin 60 vuotta, ja asunto-olojen parantaminen aloitettu jo 1930-luvun alussa. (Similä 1937, 14.)
8. CIAM = Congres Internationaux d'Architecture Moderne, perustettu 1928.
9. Tämän jälkeen vesiklosettijärjestelmä yleistyi nopeasti: 1902 Helsingissä oli WC vain 13 talossa, 1910 asemakaavoitetulla alueella olevista asunnoista 38 % oli WC (9 584 asuntoa), mutta kylpyhuone oli harvinaisempi (5 680 asuntoa). (Hietala 1992, 135.)
10. Mirja Satkan mukaan esimerkiksi suomalaisessa köyhäinhoidossa sosiaalinen ja psykologinen tulevat vasta 1950-luvulta lähtien keskeisiksi puhtauden ja terveyden sijaan. (Satka 1995.)
11. Lasten "sukupuolettomuus" rajoittui varhaislapsuuteen, sillä viettämistä ja sukupuoliudesta varhaiskypsydestä varoitettiin jo leikki- ja kasvuikäisten yhteydessä.
12. Soluihin viittaavat nimitykset, kuten "perusolu" tai "asunnon alkuolu", kytkeytyivät samaan biologismiin ja tieteeskoon kuin puhe bakteereistakin. Asunnon perusyksikön eli -solun määrittely oli keskeistä funktionalistisissa kirjoituksissa, joissa pyrittiin luomaan perusteita rakentamisen ja asuntojen standardisoinnille ja tyypittelylle. (Ks. esim. Aalto 1941, 78-79.) Solujen löytäminen mikroskoopin avulla 1840-luvulla edelsi bakteerien löytämistä ja muutti biologian ja sen myötä lääketieteellisen tutkimuksen perustan ja toi mikroskoopin niiden ytimeen. Rudolph Virchovin soluteoriassa eliöiden perusyksikkö on solu. (Bynum 1994, 99-

101.)

13. Myös Sigmund Freud liitti puhtaan ja hajut toman toisiinsa. (Freud 1954, 232.)
14. Julia Kristeva operoi teoksessaan ranskan kielen sanalla "propre", joka merkitsee sekä puhdasta että omaa. Pia Sivenius on kääntänyt sanan onnistuneesti ja sen molempia merkityksiä korostaen "puhtaasti omaksi" (Kristeva 1993, 196).
15. Heidegger erottaa toisistaan rakentamisen

(*bauen*) kaksi merkitystä: viljellä ja rakentaa, jotka molemmat ovat läsnä uuden asunon rakentamisessa. Viljely (lat. *colere, cultura*) sisältää säilyttämisen, ylläpidon ja huolehtimisen aspektit, rakentaminen (lat. *aedificare*) konkreettisen rakennuksen tekemisen. (Heidegger 1971, 147-148). Myös Gaston Bachelard erottaa toisistaan kodin fyysisen rakentamisen ja sen tekemisen toiminnassa (Bachelard 1957, 74).

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aikakauslehdet

Arkitekten /Arkkitehti 1903-1959

Kotiliesi 1923-1959

Suomen Teollisuuslehden osasto Rakentaja 1901-1905

Suomen Teollisuuslehden osasto Kotitaide 1901—1918

Suomen Terveystieteiden lehti 1889-1949 (vuodesta 1896 *Terveystieteiden lehti*, THL)

Kirjallisuus

Aalto, Alvar 1930. Näyttelyimme. *Pienasunto?* Pienasuntojen rationalisointiosaston julkaisu. Helsinki, 1-3.

Aalto, Alvar 1941. Euroopan jälleenrakentaminen tuo pinnalle aikamme rakennustaitteen keskeisimmän probleemin. *Arkkitehti* 1941, 75-80.

Anna-Lisa Amberg 1997. *Suur-Merijoen kartano porvariston elämäntyylin ja arvomaailman ilmentäjänä*. Taidehistorian lisensiaatintutkimus 1997, Helsingin yliopisto, taidehistorian laitos.

Asuntokysymys 1903. *Rakentaja* VII/1903.

Bachelard, Gaston 1957 (1984). *La poétique de l'espace*. Paris: Quadrige/PUF.

Blomstedt, P.E 1930. Vanha ja uusi taideteollisuus. *Pienasunto?* Pienasuntojen rationalisointiosaston julkaisu. Helsinki, 4-21.

Bynum, W.F. 1994. *Science and the practice of medicine in the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Certeau, Michel de 1980. *L'invention du quotidien I. arts de faire*. Paris: Gallimard, folio essais.

Colomina, Beatriz 1994. *Privacy and Publicity. Modern Architecture as Mass Media*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Corbin, Alain 1982. *Le miasme et la jonquille*.

L'odorat et l'imaginaire social XVIII^e et XIX^e siècles. Paris: Flammarion.

Douglas, Mary 1966 (1991). *Purity and Danger. An Analysis of the Conceptions of Pollution and Taboo*. London: Routledge.

Ekelund, Hilding 1938. Uudenaikaiset rakennukset. Carolus Lindberg (toim.), *Keksintöjen kirja. Rakennustaide ja rakennustekniikka*. Porvoo - Helsinki: WSOY, 335-394.

Eleb, Monique - Blanchard, Anne 1995. *L'invention de l'habitation moderne. Paris 1880-1914. Architecture de la vie privée, suite*. Paris, Bruxelles: Hazan, AAM

Ensimmäinen yleinen suomalainen asunto-kongressi. *Kotitaide* IX/1917, 67-73.

Fagerholm, K.A. 1939 [Esipuhe]

Asunonäyttely 1939. Helsinki, 3.

Forsman, Akseli 1897. Sananen valon vaikutuksesta. THL 12/1887, 177-180

Foucault, Michel 1975. *Surveiller et punir Naissance de la prison*. Paris: Gallimard

Foucault, Michel 1976. *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité I*. Paris: Gallimard.

Fortier, Bruno 1972. Habitat une si douce violence. *Cree* 18, nov.dec. 1972, 26.

Freud, Sigmund 1954. The Origins of Psycho-Analysis. *Letters to Wilhelm Fliess. Drafts and notes 1887-1902*. Toim. Ernst Kris. New York: Basic Books

Giedion, Siegfried 1948/1975. *Mechanization takes Command. A contribution to anonymous history*. New ork, London: W.W. Norton & Company.

Guerrand, Roger-Henri 1985. *Les Lieux. Histoire Des commodités*. Paris: La Découverte/Poche.

Harmaja, Laura 1946. *Kotitalous kansantalouden osana*. Helsinki: WSOY

Hartmann, Kristiana 1996. Alltagskultur, Alltagsleben. Wohnkultur. Gert Kähler(toim.). *Geschichte des Wohnens*. Band 4, 1918-1945. *Reform, Reaktion, Zerstörung*. Stutt-

- gart: Deutsche Verlags-Anstalt, 183-301.
- Harvia, Yrjö 1918. Kaupunkien tonttipolitiikasta. Suomen Ensimmäinen Yleinen Asuntokongressi. Pöytäkirja. *Yhdistys Yleishyödyllisen Rakentamisen Edistämiseksi*. Julkaisuja 15. Helsinki.
- Heidegger, Martin 1971 (1956). Building, Dwelling, Thinking. *Poetry. Language, Thought*. New York: Harper, 145-161.
- Helen, Ilpo 1997. *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus. valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heller, Genevieve 1979. "Propre en ordre". *Habitation et vie domestique 1850-1930: l'exemple vaudois*. Lausanne: Éditions d'en bas.
- Hertzen, Heikki von 1946. *Koti vaiko kasarmi lapsillemme. Asunnontarvitsijoiden näköjohtia asunto- ja asemakaavakysymyksissä*. Väestöliiton julkaisuja 15. Helsinki: WSOY.
- Hietala, Marjatta 1992. *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet*. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917, osa 1. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Hietala, Marjatta 1996. From race hygiene to sterilization: the eugenics movement in Finland. Gunnar Broberg ja Nils Roll-Hansen (toim.). *Eugenics and the Welfare State. Sterilization policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*". East Lansing: Michigan State University Press, 195-258.
- Hämäläinen, Helvi 1941/1981. *Säädöllinen murhenäytelmä*. Helsinki: WSOY.
- Jauho, Mikko ja Lehtonen, Turo-Kimmo 1998. Paha bakteeri, hyvä äiti ja normaaliperhe vuosisadan vaihteen suomalaisessa terveysvalistuksessa. *Tiede & edistys* 1/1998, 11-25.
- Inkinen, Eeva 1996. *Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kekkonen, Jalmari 1914. Mieluisan asumisen ehdoista ja edellytyksistä. *Kotitaide* 1-10/1914.
- Kettunen, Pauli 1997. *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon historiasta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Key, Ellen 1899. *Skönhet för alla. Fyra uppsatser*. Anclra upplagan. Stockholm: Studentföreningen Verdandis småskriter 77.
- Kristeva, Julia 1980. *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*. Paris: Seuil, coll. Points.
- (Luku Likaisuus muuttuu saastaksi. Suoni. Pia Sivenius. Teoksessa: Julia Kristeva. *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967-1993*- Helsinki: Gaudeamus, 187-222).
- Kulovesi, Yrjö 1919. Valon ja ilman terveydellisestä merkityksestä. *THL*4/1919, 51-55.
- Kulovesi, Yrjö 1920. Asuntokysymys ja kansanterveys. *THL* 11-12/1920, 161-163.
- Kulovesi, Yrjö 1921. Muutamia mietteitä asuntouudistuksesta muitten lomassa. *THL* 11-12/1921, 138-140.
- Kuusi, Eino 1925. Asuntokysymyksen yhteiskunnallinen merkitys. Suomen Toinen Yleinen Asuntokongressi 22.-23-5.1925. Pöytäkirja. Julkaissut Asuntoreformiyhdistys. Julkaisuja Tampere, 10-25.
- Lagerborg-Stenius, Signe 1921. 2-4 huoneen ja keittiön huoneistot. *Naisten asuntopäivät* Helsingissä 19-21.5.1921. Porvoo.
- Laitinen, Taav[etti] 1911. Asuntoa koskeva tietolehti. *Yhdistys yleishyödyllisen rakennustoiminnan edistämiseksi*. Julkaisuja 3. Helsinki.
- Laitinen, Taavetti 1912. *Yleisen terveysopin alkeet kansalaisille*. Helsinki: WSOY.
- Lasten ei sovi maata yhdessä samalla vuoteella. *THL* 8-9/1897, 141-142.
- Latour, Bruno 1984. *Les microbes. Guerre et paix suivi de irréductions*. Paris: Editions A.M.Metailie.
- Le Corbusier 1957. *La Charte d'Athènes*. Paris: Minuit.
- Lehtonen, Turo-Kimmo 1995. *Puhtaan elämän jäljillä. Huoli hygieniasta suomalaisissa terveydenhoitolehdissä 1889-1900*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Lojander, W. 1935. Mitä terveydellisiä vaatimuksia on asetettava asunnolle. *THL* 5/1935, 79-84.
- Maailmankiertäjä 1923- Miten keittiöni sisustaisin? *Kotiliesi* 1923. 633-634.
- Martin-Fugier, Anne 1979- *La place des bonnes. La domesticite feminine en 1900*. Paris: Grasset.
- Merleau-Ponty, Maurice 1945. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Meurman, Otto-I. 1918. Asuntokysymyksen vaikutus asemakaavaan ja rakennusjärjestykseen. Suomen Ensimmäinen Yleinen Asuntokongressi. Pöytäkirja. *Yhdistys Yleishyödyllisen Rakentamisen Edistämiseksi*. Julkaisuja 15. Helsinki.
- Meurman, Otto-I. 1947. *Asemakaavaoppi*. Helsinki: Otava.
- Mitä jokaisen tulee tietää asunnosta 1940. Asuntönäyttely. Helsinki
- Myrdal, Alva ja Gunnar 1934. *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonniers.

- Määttänen, Kirsti 1994. Arjen kuulas täyteläisyys - arjen anoa etsimässä. *Ryhmätyö* 4/1994, 9-11.
- Nilsson, Jan Olof 1994. *Alva Myrdal- en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ollila, Anne 1993- *Suomen kotien päivä valkenee. .. Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939-* Historiallisia tutkimuksia 173. Helsinki: Suomen Historiallinen seura.
- Palmer, Phyllis 1989. *Domesticity and Dirt: Housewives and Domestic Servants in United States 1920-1945*. Temple University Press. Philadelphia.
- Paravicini, Ursula 1990. *Habitat au féminin*. Préface Michelle Perrot. Lausanne: Presses polytechniques et universitaires romandes.
- Rabinow, Paul 1989- *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Rakennuskysymys terveystalojen kannalta katsottuna 1889. *Terveystaloja koskevia kysymyksiä*. Suomen Terveystalo-yhdistyksen käsittelemiä. Helsinki, 1-52.
- Relander, Konr. 1890. Vaara asumisesta ahtaissa huoneissa. *THL* 1/1890, 6-8.
- Relander, Konr. 1893. Naisen vaikutusalasta sananen. *THL* 1/1893, 11-12.
- Ruotsalainen, Armas 1922. Suuntaviivoja tuberkuloositaistelussa. *THL* 12/1922, 188-189.
- Ruotsalainen, Armas 1924. Puhtauden merkitys terveydelle. *THL* 8/1924, 126-130.
- Saarikangas, Kirsi 1993- *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology, and the Modern Divelling: The Type-Planned houses of the 1940s in Finland*. Studia Historica 45. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Saarikangas, Kirsi 1994. Arkipäivän arvokkuus - 1950-luvun asuntoarkkitehtuurista. Toim. Riitta Nikula *Sankaruus ja arki. Suomen 50-luvun miljö*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 133-151.
- Satka, Mirja 1995. *Making Social Citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Savonen, Severi 1917. *Terveellisistä asunnoista ja kodin hoidosta*. Helsinki: Tuberkuloosin vastustamisyhdistys.
- Savonen, Severi 1922. Auringonvalo ja terveys. *THL* 1 1922, 1-2.
- Lars-Henrik Schmidt-Jens Erik Kristensen 1986. *Lys, luft og renlighed. Den moderne socialhygiejnes fodsel*. Viborg: Akademisk forlag.
- Segerstråle, Ellen 1924. Tarkoituksenmukaisista kaupunkilaiskeittiöistä. *Kotiliesi* 1923,171-174.
- Simberg, Kurt 1945. Maalaisasunnon keittösisustuksia. *Arkkitehti* 1945, 72-73.
- Similä, Yrjö 1937. Asuntokysymyksen yhteiskunnallinen merkitys. Suomen kolmas yleinen asuntokongressi. Pöytäkirja. *Asunto-reformiyhdistyksen julkaisuja* 19. Tampere.
- Snellmann, G.R. 1906. *Tutkimus vähempi-varaisten asunto-oloista vuonna 1905 Turun kaupungissa sekä viereisissä Kaarinan ja Maaelan pitäjän osissa*. Turku.
- Snellmann, G.R. 1909. *Tutkimus vähempi-varaisten asunto-oloista vuonna 1909 Tampereen kaupungissa sekä viereisissä Pirkolan ja Messukylän osissa*. Tampere.
- Solheim, Jonin 1995. Shelter from the Storm. Teoksessa Tordis Borchgrevink ja Oystein Gullvåg Holter (toim.). *Labour of Love. Beyond the self-evidence of everyday life*. Aldershot: Avebury.
- Strengell, Gustaf 1906. Porvarillinen rakennustaide. *Kotitaide II/1906*, 46-48.
- Sulkunen, Irma 1989. *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Tandefelt, Claus 1946. Helsinkiläisiä jälleerakennusperspektiivejä. *Arkkitehti* 1946, 12-13.
- Työväen asumuksista. Historiallisia ja teknillisiä tiedonantoja. *Rakentaja* IV/1904, 28-30.
- Uimonen, Minna 1998. Hysteriasta hermoheikkouteen. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Uurto. Iris 1930/1965. *Ruumiin ikävä* (1930), uudistettu laitos Villit Henget. Valitut teokset 1 (1965). Helsinki: WSOY.
- Vigarelllo, Georges 1985. *Le propre et le sale. L'hygiène du corps depuis le Moyen Age*. Paris: Éditions du Seuil.
- Waris, Heikki 1932. *Työläisyhteiskunnan syntyminen Pitkäsillan pohjoispuolelle*. Helsinki.
- Wigley, Mark 1995. *White Waits. Designer Dresses. The Fashioning of Modern Architecture*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Y.K. [Yrjö Koskelainen] 1910. *Kotikulttuurista*. Kotitaide II/1910, 15-18.